
POČECI OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE U CRNOJ GORI

Živko Andrijašević

So far in the Montenegrin historiography there were no research papers on the activities and organisation of the Montenegrin intelligence service, although there are numerous relevant sources, particularly for the period after 1878. This article therefore represents only an initial research on this topic, and it is related to the first phase of the operations of the Montenegrin intelligence which started in the first years of the rule of Prince Danilo and ended after the conclusion of the Montenegrin-Ottoman war in 1878. The article shows why this period can be considered as the first phase of its operating.

Obavještajna služba koju formira država, samo je jedna od institucija koja informacijama do kojih dolazi pomaže vođenju državne politike, a ako je država u ratu, onda i vođenju rata. Obavještajna služba ima zadatak i da spriječi druge države da dođu do važnih informacija o državnoj politici zemlje kojoj služba pripada. Uglavnom se ova služba bavi onima koje država smatra neprijateljima, mada se ponekad bavi i prijateljima, ukoliko ocijeni da mogu, ali ne žele da joj budu od koristi.

Do sada u crnogorskoj istoriografiji nije bilo istraživačkih radova o djelovanju ili organizaciji crnogorske obavještajne službe, iako postoji veliki broj relevantnih izvora, posebno za period poslije 1878. godine. Ovaj članak zbog toga predstavlja

samo početno istraživanje ove teme, a odnosi se na prvu fazu djelovanja crnogorske obavještajne službe, koja počinje prvih godina vladavine knjaza Danila, a okončava se nakon završetka crnogorsko-turskog rata 1878. godine. Iz članka će se vidjeti zbog čega se ovaj period može smatrati prvom fazom njenog djelovanja. Uprkos hronološkom ograničenju, u jednom članku ipak nije moguće u cjelosti obraditi njeno djelovanje, zbog čega će glavni predmet istraživanja biti forma rada crnogorske obavještajne službe. Kao uzorak za izvođenje ove tipologije poslužiće nam djelovanje crnogorskog obavještajnog centra u Skadru, iako pažnju posvećujemo i drugim obavještajnim strukturama. Na osnovu ovog uzorka želimo da pokažemo kako je ova služba djelovala, koje je ciljeve imala i kakve je informacija prikupljala. Kao i uvijek kada se radi o istraživačkom članku, saznajne domete određuje broj i sadržaj dostupnih izvora, tako da za izvjesne nedorečenosti, odnosno, nemogućnost da se pojedini odnosi ili fenomeni rekonstruišu u kontinuitetu, treba tražiti uzroke u njihovom nepostojanju.

Obavještajnim djelovanjem počela se novovjekovna crnogorska država organizovano baviti u vrijeme vladavine knjaza Danila (1851–1860). Tada se kreira i program državne politike, čiji je krajnji cilj – rješavanje „crnogorskog pitanja“, a to znači sticanje zvaničnog međunarodnog priznanja i pripajanja okolnih „istorijskih teritorija“, koje su pod vlašću Osmanskog carstva. Za vođenje nacionalno-političke i diplomatske akcije za rješavanje „crnogorskog pitanja“, ali i za eventualni rat protiv Osmanskog carstva, Crnoj Gori je bila neophodna obavještajna mreža, preko koje će, u miru i ratu, dobijati podatke o svom najvažnijem neprijatelju. Istina, i prije druge polovine XIX vijeka crnogorska vlast je imala dojavljivače ili uhode na turskoj strani, ali oni nijesu djelovali kao dio organizovane obavještajne mreže, niti su djelovali kontinuirano, budući da nije bilo programske državne politike koja je takvu mrežu stvarala i kojoj su

takve informacije neprestano bile potrebne. Povjerljiva saznanja ili zapažanja koja su iz Hercegovine na Cetinje ponekad dostavljali turski (osmanski) podanici pravoslavne vjeroispovijesti, ipak se ne može smatrati dokazom da je i prije 1851. godine postojala crnogorska obavještajna služba. Povremene dojave i uhođenja, ipak treba razlikovati od obavještajnog rada. Obavještajna služba u Crnoj Gori postoji tek kada se informacije o protivniku počinju prikupljati organizovano, instruktivno i kontinuirano. Čim je Crna Gora napravila program državnih ciljeva, za koje je bilo očigledno da se neće ostvariti bez organizovane političke i diplomatske akcije, pa ni bez ograničenog vojnog sukoba sa susjednom silom, neminovno je bilo da stalno dobija informacije o dešavanjima u njenom neposrednom okruženju, ali i o osmanskoj politici uopšte. Tada se u susjednim oblastima pod osmanskom vlašću formira obavještajna mreža, koja će djelovati organizovano, instruktivno i kontinuirano.

U okolnim oblastima sa većinskim pravoslavnim stanovništvom (Hercegovina, Potarje, Polimlje), na koje je Crna Gora pretendovala, lako je bilo imati mrežu povjerenika, jer je gotovo cjelokupno pravoslavno stanovništvo obavještajni rad smatralo patriotskim zadatkom, čak obavezom koja se podrazumijeva. Ali, ma koliko oni željeli da pomognu Crnoj Gori u prikupljanju informacija, mogućnost da dođu do povjerljivijih podataka, a to znači do podataka iz osmanskih institucija, gotovo da je bila ravna nuli. Oni su mogli Cetinju dostavljati lične opservacije ili ono što su čuli iz druge ruke, no od takvih informacija često nije bilo prevelike koristi. Za Cetinje je bilo mnogo važnije da dođe do informacija iz samog središta osmanske vlasti, od ljudi koji su bili bliski institucijama. Važno je, naravno, bilo da se na Cetinju zna što se u Hercegovini dešava, ali je još važnije bilo znati – što će se dešavati i što osmanska vlast planira da preduzme. Da bi se takvi podaci pribavili, neophodne su bile instrukcije za obavještajni rad i upućivanje povjerenika

na informacije do kojih je važno da dođu. Hercegovački glavari, koji su bili pod crnogorskim uticajem, dostavljali su na Cetinje informacije o odnosima između lokalnog stanovništva i osmanskih vlasti, kao i o mjerama koje ona preduzima za umirivanje nacionalno-oslobodilačkog pokreta, ali ne i podatke o politici vlasti prema Crnoj Gori i njenim političkim težnjama. Za dobijanje takvih informacija trebalo je imati povjerenika u nekom od središta osmanske administracije ili rezidentnog djelovanja diplomatskih predstavnika velikih sila. U crnogorskom okruženju, dva su takva središta postojala na osmanskoj teritoriji u XIX vijeku – u Skadru i Mostaru. Oba grada bila su administrativno sjedište sandžaka, odnosno, pašaluka, i u oba grada postojali su konzulati velikih sila.

Upravo u Skadru Crna Gora je formirala snažan obavještajni centar, odakle je nekoliko decenija dobijala značajne informacije. U ovom periodu Skadar je bio sjedište sandžaka, a od 1867. pašaluka, s kojim se Crna Gora graniči. U gradu su se nalazili i konzulati velikih sila (Rusije, Austrije, Francuske, Velike Britanije). Crnogorski obavještajni centar u Skadru imao je dva važna zadatka: da prikuplja informacije o osmanskoj politici prema Crnoj Gori i da prati i organizuje antiosmansko djelovanje albanskih katoličkih plemena u sjevernoj Albaniji. Za crnogorsku državu bilo je važno da dođe do informacija o reakcijama i planovima susjednog carstva prema njenoj nacionalno-oslobodilačkoj politici u okruženju, a posebno u slučaju ratnog sukoba, koji je bio izvjestan.

Od polovine XIX vijeka Crna Gora je težište svojih državnih aspiracija usmjerila prema Hercegovini, radeći da pripoji sebi najveći dio ove oblasti, u kojoj su pravoslavci apsolutna većina. Ali vođenje nacionalne politike u Hercegovini i pripreme da se s vojskom uđe u ovu oblast, obavezivalo je na osiguravanje granice prema sjevernoj Albaniji i posjedovanje pouzdanih informacija o planovima i akcijama osmanske vlasti. Da bi se

ova, jugoistočna granica prema Osmanskom carstvu osigurala, i da bi se stvorila uporišta antiosmanskog pokreta u sjevernoj Albaniji (od Skadarskog jezera do rijeke Škumbe), koja bi mogla oslabiti osmanski udar na Crnu Goru, crnogorska država od sedamdesetih godina XIX započinje organizovanu političku djelatnost među katoličkim Arbanasima. U ovom periodu, u sjevernoj Albaniji živi oko 70% Albanaca-muslimana i oko 30% Albanaca-katolika. Iako preciznih podataka nema, procjenjuje se da je tada u plemenskim zajednicama u sjevernoj Albaniji živjelo oko 100.000 Albanaca-katolika. Najbrojnija plemena bili su Hoti, Krasnići, Miriditi, Klimenti, Škrelji, Pulati, i oni su povremeno iskazivali otpor prema osmanskoj vlasti, koja je ugrožavala njihovu plemensku autonomiju. Tokom 1871. godine došlo je do pobune Krasnića i Hota, koja je pokazala da bi zajedničkih pokret katoličkih plemena predstavljao za osmansku vlast problem s kojim bi se teško izborila.¹ Uviđajući snagu njihovog pokreta, crnogorska država počinje intenzivno da djeluje među katoličkim plemenima u sjevernoj Albaniji i da podstiče i usmjerava njihov antiosmanski stav. Procjenjivalo se na Cetinju da bi u slučaju rata Crne Gore protiv Osmanskog carstva, ustanak katoličkih Arbanasa uveliko olakšao crnogorsku poziciju, mada bi čak i njihova pasivizacija značila mnogo. Pored toga, smatralo se da bi crnogorsko savezništvo sa katoličkim plemenima moglo nakon rata biti dobra osnova za pripajanje sjeverne Albanije Crnoj Gori. Upravo je na ovakvim političkim razlozima počivalo crnogorsko obavještajno djelovanje u Skadru.

U vrijeme kad počinje djelovanje crnogorske obavještajne službe, prvih godina druge polovine XIX vijeka, nije formirana posebna institucija koja bi rukovođila obavještajnim poslovima, već je njenom djelatnošću direktno upravljao vladar. On je

¹ B. Hrabak, Katolički Arbanasi za vreme Istočne krize (1876-1878), *Istorijski zapisi*, 1-2, 1978, 7-8.

održavao neposrednu vezu sa crnogorskim povjerenicima i u vođenju državne politike koristio informacije koje su mu oni dostavljali. Tek od kraja šezdesetih godina XIX vijeku, u vrijeme vladavine knjaza Nikole, komunikaciju sa obavještajcima na strani obavlaće i predsjednik crnogorskog Senata (vojvoda Božo Petrović Njgoš), kao i načelnik uprave Senata za unutrašnje poslove (vojvoda Mašo Vrbica). Naravno da je mjeru i karakter njihovog učešća u obavještajnim poslovima određivao knjaz, nezavisno od toga što su oni bili na čelu institucija koje su organizovale obavještajnu djelatnost i koje su primale informacije iz obavještajnih izvora.

Počeci crnogorske obavještajne službe u sjevernoj Albaniji vezani su za djelovanje Filipa Lainovića, osmanskog državljanina rođenog u Podgorici, koji je kao trgovac živio naizmjenično u Skadru i Podgorici. Nije poznato kako je uspostavljena veza između njega i crnogorske vlasti, i na čiji je nagovor počeo da se bavi obavještajnim radom. On je od 1856. godine počeo knjazu Danilu da dostavlja važne informacije političkog i vojnog karaktera o prilikama u Skadarskom sandžaku. Podatke je pribavljao od diplomatskog osoblja skadarskih konzulata, tokom neformalnih susreta, od svojih prijatelja trgovaca, kao i Albanaca-katolika sa kojima je imao trgovačke relacije. U prvom sačuvanom izvještaju iz jula 1857. godine, Lainović navodi da su u Skadar došli Seočani (crmničko selo na obodu Skadarskog jezera, tada izvan crnogorske granice) i da ih je skadarski paša primio. Nešto ranije kod paše su bili Vranjinaši (stanovnici ostrva Vranjina, pravoslavci, osmanski podanici), koji su lijepo primljeni. Saznaje i da je predstavnik Seočana dostavio skadarskom paši pismo u kome optužuju knjaza Danila da priprema napad na Kuče. Navodno su glavari Kuča došli do pisma koje je crnogorski Senat uputio pograničnim kapetanima, u kome se, juna 1856. godine, najavljuje napad na Kuče. Glavari su pismo dostavili skadarskom paši, a on ga preveo i proslijedio

u Carigrad. Do napada crnogorskog odreda na turkofilski dio Kuča je, naravno, došlo, ali Lainović smatra da je najvažnije što je crnogorski pohod na Kuče unio strah u srce neposlušnih plemena i što je mnogo više nego Kuče - uplašio Turke.²

Lainović je izvještavao knjaza Danila i o razgovorima sa britanskim konzulom u Skadru, sukobima između pravoslavaca i Turaka u Podgorici, kretanju vojske u skadarskoj oblasti.³ Jula 1856. godine, neposredno poslije crnogorske kaznene ekspedicije u Kučima, javlja knjazu Danilu da su se turski zapovjednik u Skadru i Hasan-aga Hot, vođa malisorskog plemena, uputili s vojskom u Podgoricu, ali ne zna koga će napasti – da li Kuče ili stanovništvo crnogorskog sela Rogame. On sugerije knjazu da bi trebalo imati vojni odred oko Bera, Kokota ili Spuža, koji bi uvijek bio spreman da im se suprotstavi. Saznaje i da velike količine vojničkog materijala i hrane turska vlast šalje u Kuče i dijeli ga kučkim bratstvima. Glavari kučki su, prema njegovim saznanjima, posjetili skadarskog pašu, koji ih je prelijepo dočekao i darivao. Priča se i da će zbog osiguranja Kuča, u Skadru biti stacionirano 12 tabora (bataljona) nizama.⁴

Kada je jula 1856. boravio u Podgorici, Lainović je saznao od starješine albanskog katoličkog plemena Hota, Mira Hasanike, da će za 24 časa turska vojska udariti na Medun, gdje je stacioniran crnogorski odred. Kaže da će napad izvesti sa svih strana, a turska vojska će imati oko 4.000 ljudi.⁵ Dva dana kasnije, kada se pokazalo da je najava bila netačna, on objašnjava knjazu da je u međuvremenu stigla naredba iz Skadra da se od napada odustaje, vjerovatno zbog preporuke evropskih konzula u Skadru da

² F. Lainović – knjazu Danilu, 13. 07. 1856, Arhivsko-bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore (ABO NMCG), fond „Danilo I“ (DI), 1856, br. 139.

³ F. Lainović – knjazu Danilu, 20. 07. 1856, ABO NMCG, DI, 1856, br. 143.

⁴ F. Lainović – knjazu Danilu, 24. 07. 1856, ABO NMCG, DI, 1856, br. 146.

⁵ F. Lainović – knjazu Danilu, 27. 07. 1856, ABO NMCG, DI, 1856, br. 151.

se ne izazivaju pogranični sukobi.⁶ Dva dana nakon ovog pisma, Lainović piše još jedno, u kome obavještava knjaza da nema bitnijih novosti. Skadarski paša je sa nekolicinom vojnih starješina, te malisorskih i podgoričkih glavara posjetio Medun. Govori se da su razgledali položaj Meduna i raspravljali o mjestu gdje bi trebalo podići utvrđenje. Saznaje, iako misli da su u pitanju lažna obećanja, da je turski zapovjednik uvjeravao predstavnike Kuča da će turska vojska ubrzo napasti na crnogorske pristalice u Bratonožićima i Vasojevićima, i poharati ih ukoliko se ne pokore.⁷ Nešto kasnije dobija informaciju da će u Skadar, gdje su već stacionirana četiri tabora, biti upućeno još 16 tabora vojske, među kojima će biti 12 tabora konjanika i jedan tabor tobdžija. Pretpostavlja se da su namijenjeni za akciju protiv Crne Gore, ali se to pouzdano ne zna. Od austrijskog konzula je čuo da će u Skadar doći carski izaslanik, koji će donijeti naredbu o angažovanju ove vojske. Od drugih konzula u Skadru čuo je da bi vojska trebalo da uvede red u Skadarskom sandžaku, ali i da uspostavi red na granici sa Crnom Gorom i suzbije njeno djelovanje. Kasnije od prijatelja iz Carigrada dobija informaciju da će ovih 16 tabora poslužiti za uspostavljenje reda u Skadarskoj oblasti, a ne za demonstraciju prema Crnoj Gori.⁸

Za vrijeme boravka u Podgorici, aprila 1857. godine, Lainović doznaje da su u grad stigli predstavnici diplomatskih misija iz Skadra, čiji je zadatak da se sastanu sa predstavnicima Kuča i utiču na njih da se izmire između sebe, kao i sa Bratonožićima. Ovim pomirenjem trebalo je ukloniti podijeljenost koju je stvorila crnogorska ekspedicija u Kučima 1856. godine, i objediniti proturske i procrnogorske djelove ovog plemena. Predstavnici skadarskih konzulata razgovarali su i o povratku izbjeglih Kuča iz Crne Gore.⁹

⁶ F. Lainović – knjazu Danilu, 29. 07. 1856, ABO NMCG, DI, 1856, br. 154.

⁷ F. Lainović – knjazu Danilu, 31. 07. 1856, ABO NMCG, DI, 1856, br. 157.

⁸ F. Lainović – knjazu Danilu, 23. 08. 1856, ABO NMCG, DI, 1856, br. 190.

⁹ F. Lainović – knjazu Danilu, 08. 04. 1857, ABO NMCG, DI, 1857, br. 95.

Filip Lainović je obavještavao knjaza Danila i o odjeku koji je imala crnogorska pobjeda u bici na Grahovcu, maja 1858. godine. Pet dana nakon bitke uvjerava knjaza da su Turci premrli od straha. Istovremeno mu na osnovu dojava njegovih prijatelja iz Skadra, saopštava da nema većih pokreta turske vojske, osim što je jedan tabor nizama zauzeo pozicije prema Zeti.¹⁰ Krajem narednog mjeseca, u vrijeme kada se na Cetinju pretpostavljalo da Turska može objaviti rat Crnoj Gori zbog poraza koji joj je nanijela na Grahovcu, javlja knjazu da se turska vojska svakog dana uvećava, te da se koncentriše u Podgorici i Skadru. U podgoričkom kraju se nalaze četiri tabora nizama i oko pet stotina bašibozuka iz plemena Toske, tako da je na ovom prostoru stacionirano oko 1.500 vojnika. Ubrzo je u Skadar pristiglo oko 500 bašibozuka iz Mate i Dibre, a sa njima i dva tabora nizama. Lainović je čuo da će ubrzo u Skadar doći još četiri tabora redif-nizama i veliki broj bašibozuka. Saznaje i da je izvršen popis vojnih obveznika u okolini Prizrena, Peći i Đakovice, te da Turci dopunjavaju rezerve vojnog materijala. Dobio je i informaciju da je u Bar stigao brod sa municijom, te da je u gradu stacioniran jedan tabor nizama. U Bar se doprema i velika količina hrane, oko 12.000 tovara pšenice, kao i topovska municija, dok su u Podgoricu dopremljene alatke za kopanje rovova (lopate, motike, krampe). Snabdijevanje se, naravno, obavlja u tajnosti.¹¹ Na Cetinje je poslao informaciju i o raspravi koju su imali konzuli u Skadru, nakon pograničnog sukoba Crnogoraca i Turaka kod Farmaka. On kaže da je izvjesnu rezervu prema krivici Turaka imao jedino engleski konzul, ali su ostali konzuli smatrali da je pravda na strani Crne Gore.¹²

Lainović je dostavljao informacije na Cetinje i u vrijeme crnogorsko-turskog rata 1862. godine. Crnogorsku vladu tada je

¹⁰ F. Lainović – knjazu Danilu, 06. 05. 1858, ABO NMCG, DI, 1858, br. 139.

¹¹ F. Lainović – knjazu Danilu, 26. 06. 1858, ABO NMCG, DI, 1858, br. 204.

¹² F. Lainović – knjazu Danilu, 30. 07. 1858, ABO NMCG, DI, 1858, br. 261.

posebno interesovalo da li će se albanska plemena pridružiti osmanskoj vojsci i zajedno dejstvovati s njom. Lainović je od plemenskog starješine Hota saznao da su glavari albanskih katoličkih plemena razgovarali sa osmanskim zapovjednikom Osmanpašom i da su mu rekli da ne žele da sa nizamima napadaju na crnogorsku teritoriju. Navodno su razočarani odnosom turske vlasti prema njima, ali on ne vjeruje da je njihovo opredjeljenje čvrsto. Prema njegovim proračunima, u rejonu Skadra može biti oko 3.000 vojnika. Na osnovu podataka o njihovom kretanju, vjeruje da turska vojska preduzima pokrete prema Kučima i Medunu. Saznaje i da je jedan odred krenuo prema Dinoši, a odatle će u dva pravca – prema Fundini i Zatrijebču, dok se tri tabora nizama nalaze u Grudama, nedaleko od Podgorice.¹³ U narednom izvještaju, desetak dana kasnije, kaže da je čuo za glasine da će nizam i bašibozuk krenuti preko Lješkopolja ka selu Kokoti, zatim preko rijeke Sitnice i dalje prema Grbavcima i crnogorskoj granici. Što se tiče držanja albanskih katoličkih plemena, preporučuje da se njihova naklonost osigura novcem. Glavar iz Hota je čak tražio sumu od 600 dukata za takve svrhe. Lainović šalje i informaciju na Cetinje da oko Spuža i Podgorice ima 12 tabora nizama i 4-5.000 drugih trupa.¹⁴ Iz ovog Lainovićevog izvještaja saznajemo i da je nekoliko ljudi iz Podgorice bilo dio njegove obavještajne mreže, što je povećavalo mogućnost da turske vlasti saznaju kakvim se poslom bavi. Može se pretpostaviti da su do takvih saznanja i došli, pa stoga i posumnjati da je zbog toga kažnjen smrću. Prema tvrdnji jednog hroničara, još tokom trajanja rata, otrovan je kafom u podgoričkoj kafani.¹⁵

¹³ F. Lainović – vojvodi M. Petroviću Njegošu, 25. 04. 1862, ABO NMCG, fond „Nikola I“ (NI), 1862, br. 397.

¹⁴ F. Lainović – vojvodi M. Petroviću Njegošu, 04. 05. 1862, ABO NMCG, NI, 1862, br. 407.

¹⁵ I. Zlatičanin, „Znameniti Podgoričanin Filip Lainović“, *Zeta*, br. 12, 10. 08. 1930, 3.

Pored Filipa Lainovića Crna Gora je na osmanskoj teritoriji, u Skadarskom sandžaku, imala još jednog povjerenika. Riječ je o Petru Obradoviću iz Spiča (1813-1890) s kojim se knjaz Danilo upoznao 1857. godine. Tada je Obradović sa grupom Spičana dolazio na Cetinje zbog rješavanja spora između Spičana i Crnogoraca.¹⁶ Obradović, inače po vjeroispovijesti katolik, bio je po zanimanju trgovac na veliko, i to imućan za mjerila sredine u kojoj je živio. Imao je veliko skladište i kuću na obali mora u Sutomoru.¹⁷ Poslovao je i sa crnogorskom državom, a odlukom knjaza Danila, oktobra 1858. godine, postao je ovlašćeni dobavljač soli za Crnu Goru.¹⁸ Kao imućan čovjek i trgovac, često je bio domaćin austrijskom konzulu u Baru, ali i konzulima velikih sila koji su radili u Skadru.¹⁹ Veze sa austrijskim konzulom olakšavao mu je i rođeni brat, koji je radio u konzulatu.²⁰

Poslije 1857. godine Obradović je počeo da dostavlja podatke o prilikama i događajima u Spiču (Spič je u sastavu Osmanskog

¹⁶ P. Obradović – knjazu Danilu, 05. 12. 1857, ABO NMCG, DI, 1857, br. 370; U *Memoarima* R. T. Plamenca navodi se pogrešan podatak da je knjaz Danilo za P. Obradovića saznao poslije bitke na Grahovcu, i to preko popa F. Bokana. Bokan je knjazu pomenuo Obradovića kao trgovca koji može za Crnu Goru kupiti olovo za puščana zrna. Vidjeti: R. T. Plamenac, *Memoari*, Podgorica, 1997, 637.

¹⁷ P. Obradović – knjazu Danilu, 12. 08. 1858, ABO NMCG, DI, 1858, br. 284; Prema podacima V. Lukšića, Obradović je na obali mora podigao kuću 1851. godine. Bila je to prva kuća u Sutomoru, pa je na njegovoj grobnoj ploči u selu Brca navedeno: „Ovdje počiva Petar Obradović koji proti(v) turskoj sili postavi temelje Sutomoru.“; V. Lukšić, *Prosvjetna i kulturna misao u Spiču 1880-2005*, Sutomore, 2005, 11.

¹⁸ P. Obradović – knjazu Danilu, oktobar 1858, ABO NMCG, DI, 1858, br. 377.

¹⁹ P. Obradović – F. Popoviću, 10. 01. 1859, ABO NMCG, DI, 1859, br. 24.

²⁰ I. Jovović, *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije* (dopunjeno izdanje), Bar, 2005, 168.

carstva, a od Crne Gore dijeli ga granica koja ide planinskim pojasom od Vrsute do Sozine) i barskom kraju, posebno o onima koji su bili od značaja za nacionalno-oslobodilačku politiku Crne Gore. Obavještajnu djelatnost za Crnu Goru obavljao je samostalno, bez pomoćnika ili mreže dojavljivača. Informacije je uglavnom prikupljao od poznanika trgovaca, koji su čuli neku interesantnu vijest o dešavanjima unutar turske uprave ili njihovim namjerama, a zasigurno i od brata koji je radio u austrijskom konzulatu. Početkom 1858. godine Obradović saznaje da je skadarski Ali-paša tražio od Porte dozvolu da preduzme energičnije mjere prema Crnoj Gori i pograničnom stanovništvu, jer je navodno saznao za namjeru Spičana da priznaju knjaza Danila za gospodara. Obradović je čuo i da Ali-paša planira da posjeti Bar, ali ne zna razlog njegove posjete.²¹ Dva mjeseca kasnije Obradović javlja knjazu da je u Spič i Šušanj (selo nedaleko od Bara) došla turska vojska sa barskim begom, koji je pozvao spičanske glavare na sastanak i tražio od njih da se izjasne da li su vjerni sultanu. Od glavara koji ne izjave da su vjerna careva raja, zatraženo je da se odreknu glavarstva. Glavari su, naravno, izjavili da su već 400 godina vjerni carevi podanici. Na ovu izjavu beg im je uzvratio da ne vjeruje da su odani sultanu, sve dok ne posijeku crnogorsku glavu. Nakon sastanka, vojska se vratila u Bar, a Obradović saznaje da su u grad došla dva tabora vojske i da se očekuju novi. Dobio je informaciju i da je od skadarskog paše došla naredba zapovjedniku Bara da sprečava pogranične sukobe sa Crnom Gorom, i da preduzima vojnu akciju jedino ako Crnogorci prvi napadnu. U naredbi, navodno, piše i da se ne sijeku glave zarobljenim Crnogorcima, već da će paša darivati 200 groša onome ko uhvati živog Crnogorca, a 300 ako dovede ranjenog.²²

²¹ P. Obradović – knjazu Danilu, 22. 01. 1858, ABO NMCG, DI, 1858, br. 14.

²² P. Obradović – knjazu Danilu, 10. 03. 1858, ABO NMCG, DI, 1858, br. 67.

Krajem maja 1858. godine, poslije crnogorske pobjede na Grahovcu, Obradović javlja da se u barskoj luci nalaze tri mala ratna broda. Čuo je i priču da se u Čanju iskrcava brod koji nosi materijal za Crnu Goru. Navodno je jedan Spičanin ovu vijest javio turskoj vlasti, nadajući se novčanoj nagradi. Obradović javlja knjazu Danilu i o Spičanima koji su naklonjeni Turcima i koji čak hapse Crnogorce koji dolaze u Spič, ne bi li ih isporučili Turcima. Tako je Spičanin Ivo Zanković, na nagovor barskog Selim-bega, uhvatio Crnogorca i vezao ga lancem, da bi tek nakon intervencije (austrijskog) konzula ovaj Crnogorac bio oslobođen.²³

Kada su nakon pobjede na Grahovcu upućeni brodovi velikih sila u Jadran, sa ciljem da izvrše pritisak na Osmansko carstvo da odustane od ratnog pohoda na Crnu Goru, Obradović javlja knjazu ono što on svakako već zna – da je u dubrovačku luku uplovio ruski ratni brod, ali mu saopštava i vijesti koje je čuo u Baru – da će iz Baltičkog mora doći još nekoliko ruskih ratnih brodova. Obradović je obišao barsku luku, pa obavještava knjaza da se u luci nalaze tri turska ratna broda i nekoliko manjih transportnih, koji su donijeli municiju, drugu vojnu opremu, kao i ugalj za brodove. Čuo je i glasine da će u Skadar i Bar doći turska vojska, ali detalje o tome ne zna. Mnogi barski muslimani, prema njegovim saznanjima, pričaju da će sigurno doći do napada na Crnu Goru. Priča se i da je jedan Spičanin dobio pismo iz Carigrada u kome mu saopštavaju o razgovoru sultana sa poslanicima velikih sila. Navodno im je sultan rekao da odavno vidi da je njihova namjera da podijele Carstvo, ali da će on radije zapaliti Carigrad nego im dopustiti da mu oduzimaju djelove države. Na kraju, Obradović kaže knjazu da će mu na porodičnu slavu – Petrovdan, doći austrijski konzul sa porodicom, pa će se potruditi da nešto više sazna.²⁴

²³ P. Obradović – knjazu Danilu, 29. 05. 1858, ABO NMCG, DI, 1858, br. 173.

²⁴ P. Obradović – knjazu Danilu, 24.06.1858, ABO NMCG, DI, 1858, br. 200.

I u narednom pismu Obradović obavještava o brodovima koji se nalaze u barskoj luci, kao i o kratkom boravku ratne korvete „Belona“. Knjazu opisuje i neke incidente između turskih vlasti i stranih podanika, u kojima, istina, nema političkih motiva.²⁵ Maja 1859. godine Obradović javlja svom prijatelju, popu Filipu Bokanu, a on prosljeđuje knjazu na Cetinje, da su u barskoj luci i dalje tri ratna broda - jedan veći i dva manja, koji su doplovili iz Lješa. Pričalo se da će doći još nekoliko brodova, ali ne može provjeriti tačnost ove glasine. Takođe saznaje i da se prekida dopremanje ratnog materijala iz Carigrada u Bar, te da se na granici prema Austriji nalaze dva tabora turske vojske.²⁶

Obavještajnu djelatnost Crne Gore u Osmanskom carstvu pomagao je svojim djelovanjem i crnogorski konzulat u Skadru, koji je funkcionisao od 1863. do 1874. godine, iako obavještajna djelatnost nije spadala u njegove primarne poslove. S razlogom se strahovalo da bi takva aktivnost, ukoliko se otkrije, mogla dovesti do zatvaranja konzulata, što bi proizvelo ogromnu štetu za Crnu Goru, koja je nakon završenog rata sa Osmanskim carstvom morala da rješava čitav niz krupnih pograničnih problema. Oспорavanje djelovanja crnogorske misije u Skadru predstavljalo bi i izvjesnu kompromitaciju Crne Gore kod njenih saveznika, koje su uspjele da primoraju carstvo da dozvoli otvaranje konzulata. Glavna aktivnost konzulata zbog toga se svodila na održavanje kontakata sa skadarskim pašom i drugim osmanskim zvaničnicima, kao i pregovaranje oko rješavanja pograničnih problema.²⁷ Konzulat je takođe održavao i kontakte

²⁵ P. Obradović – knjazu Danilu, 01. 08. 1858, ABO NMCG, DI, 1858, br. 265.

²⁶ P. Obradović – F. Popoviću, 03. 05. 1859, ABO NMCG, DI, 1859, br. 212.

²⁷ J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 29. 05. 1863, ABO NMCG, NI, 1863, br. 650; J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 28. 03. 1864, ABO NMCG, NI, 1864, br. 1007; J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 27. 04. 1864, ABO NMCG, NI, 1864, br. 1053; J. Vaclik, konzul u Skadru –

sa konzulima velikih sila u Skadru, u vezi sa rješavanjem crnogorsko-osmanskih pograničnih problema.²⁸ Crnogorski konzul javljao je na Cetinje i o najvažnijim političkim dešavanjima u Skadarskom pašaluku, ličnim odnosima između visokih osmanskih činovnika, administrativnim promjenama, incidentima crnogorskih državljana sa osmanskom vlašću, držanju albanskih katoličkih plemena prema vlastima.²⁹ Upravo izvještaji crnogorskog konzula u Skadru o političkim dešavanjima u kriznim situacijama, kao što su pobune albanskih katoličkih plemena u Albaniji, mogli bi se smatrati dokumentima obavještajnog karaktera. Kada je sredinom 1871. godine došlo do pobune katoličkih albanskih plemena Hota i Kastrata, crnogorski konzul u Skadru izvještava Cetinje da su oni odbili pregovore sa osmanskim vlastima i da su izjavili da će radije svi izginuti nego se pokoriti. Prema njegovim saznanjima, pobunjeni Arbanasi su svoje porodice i stoku izmjestili u planine, a oni su se spremili

knjazu Nikoli, 09. 06. 1864, ABO NMCG, NI, 1864, br. 1103; J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 15. 07. 1864, ABO NMCG, NI, 1864, br. 1150; J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 10/22. 09. 1864, ABO NMCG, NI, 1864, br. 1205.

²⁸ J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 30. 01. 1865, ABO NMCG, NI, 1865, br. 1375; J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 18. 03. 1865, ABO NMCG, NI, 1865, br. 1418; J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 20. 03. 1865, ABO NMCG, NI, 1865, br. 1420; J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 30. 10. 1865, ABO NMCG, NI, 1865, br. 1267.

²⁹ J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 06/18. 02. 1864, ABO NMCG, NI, 1864, br. 983; J. Vaclik, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 06/18. 09. 1864, ABO NMCG, NI, 1864, br. 1200; Kapetan P. Pejović, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 25. 01. 1867, ABO NMCG, NI, 1867, br. 1645; Kapetan P. Pejović, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 16. 06. 1870, ABO NMCG, NI, 1870, br. 2011; Kapetan P. Pejović, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 25. 01. 1871, ABO NMCG, NI, 1871, br. 2052; Kapetan P. Pejović, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 02. 08. 1871, ABO NMCG, NI, 1871, br. 2099.

da brane sela. Na osmanskoj strani vlada velika uznemirenost i strah, jer postoji mogućnost da se pobunjenicima pridruže i druga katolička plemena.³⁰ Crnogorski konzul je izvještavao Cetinje i o vojnim pripremama osmanske vlasti za ugušivanje pobune.³¹ Naravno, podatke za ovaj izvještaj nije prikupilo osoblje konzulata, već crnogorski obavještajni centar u Skadru, koji je početkom sedamdesetih godina XIX vijeka uveliko djelovao. Na čelu ovog centra bio je Gligo Perović, trgovac i službenik u jednom od inostranih konzulata.

Tokom prvih godina djelovanja konzulata u Skadru, Crna Gora nije imala samostalni obavještajni punkt u ovom gradu, jer je njen glavni povjerenik Filip Lainović, iznenada preminuo 1862. godine. Tako su crnogorske vlasti ostale bez kontakata sa prvacima albanskih katoličkih plemena, ali i bez kontakata sa doušničkom mrežom unutar osmanske administracije. Budući da se malobrojno osoblje konzulata zbog karaktera svog položaja i stalnog nadzora vlasti, nije moglo baviti ovim poslovima, potrebno je bilo imati osobu izvan institucije koja će takvu djelatnost voditi. Razumije se, takva osoba je morala imati neku djelatnost u Skadru koja će joj služiti kao pokriće za obavještajni rad i koja će joj omogućavati da održava veze sa Crnom Gorom. Upravo takvu osobu Crna Gora je našla u Gligu Peroviću, koji će od 1865. godine obavljati obavještajnu djelatnost za crnogorsku državu i biti na čelu njene obavještajne mreže u sjevernoj Albaniji, a jedno vrijeme i u Kosovskom vilajetu.

Gligo Perović je rođen u Rijeci Crnojevića 1822. godine, gdje mu se otac bavio trgovinom. Porodica se, dok je Gligo bio dječak, preselila u Skadar. Iz Skadra je 1840. godine pošao u Veneciju, gdje je na školovanju bio četiri godine. Nakon povrat-

³⁰ Kapetan P. Pejović, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 26. 08. 1871, ABO NMCG, NI, 1871, br. 2112.

³¹ Kapetan P. Pejović, konzul u Skadru – knjazu Nikoli, 28. 08. 1871, ABO NMCG, NI, 1871, br. 2113.

ka u Skadar, zaposlio se kao pisar u turskoj administraciji, a onda je, marta 1853. godine, imenovan za tumača u britanskom konzulatu u Skadru. Prvih pet godina službe uglavnom je boravio u Lješju, gdje se bavio trgovinom i špedicijom za potrebe britanskih firmi, a zatim se vratio u Skadar.³² Posao u turskoj administraciji, a posebno u britanskom konzulatu, pružao mu je priliku da kontaktira sa drugim diplomatskim službenicima u Skadru, ali i sa turskim vlastima. Posebno je za njegove kontakte sa vlastima bilo značajno to što je bio u britanskoj službi, jer je ova država bila najizrazitiji turkofil među velikim silama toga doba. Istovremeno se u Skadru Perović bavio i trgovinom, što mu je omogućavalo brojne kontakte i davalo mu priliku da se predstavlja apolitičnim ili čak neupućenim u politiku. Kao tumač u britanskom konzulatu, ali i kao trgovac s kojim poslovne veze mogu donijeti materijalnu korist, izgradio je bliske odnose sa pruskim (njemačkim) konzulom u Skadru i Dubrovniku, baronom Lihtenbergom, koji ga 1868. uzima za svog honorarnog tumača. Ova služba bila je dodatno pokriće za njegove obavještajne poslove. Mnoge obavještajne izvještaje Perović je slao i baronu Lihtenbergu, informišući ga o dešavanjima koja su za njegovu vladu mogla biti značajna, a za uzvrat njemački konzul je Peroviću dostavljao informacije iz Hercegovine za koje je procijenio da mogu interesovati crnogorsku vladu.³³ Kao glavni crnogorski obavještajac u Skadru, Gligo Perović je u ime crnogorske vlade plaćao mrežu povjerenika ne samo u Skadarskom, već i u Kosovskom

³² P. Božović, *Gligo Vulev Perović*, Podgorica, 1927, 5-7.

³³ Britanski konzul u Skadru – G. Peroviću, 24. 03. 1853, ABO NMCG, fond „Neregistrovana dokumenta bez oznake godine“ (NDBOG), fascikla 1, Djelovodni protokol Gliga Vuleva Perovića (DPGVP); Baron Lihtenberg, njemački konzul u Dubrovniku – G. Peroviću, 15. 11. 1868, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović - baronu Lihtenbergu, njemačkom konzulu u Dubrovniku, 17. 01. 1870, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

vilajetu.³⁴ Njegovi povjerenici bili su i službenici nekoliko konzulata velikih sila u Skadru.³⁵ Kao pokriće za njegove obavještajne poslove, pa time i za stalnu komunikaciju sa crnogorskom vlašću, poslužilo je imenovanje za glavnog dobavljača soli za Crnu Goru, odnosno, za zastupnika crnogorskih trgovačkih interesa u Skadru (1870).³⁶ Kao crnogorski obavještajac on je tokom nešto više od petnaest godina, dostavio na Cetinje oko 570 izvještaja.

Do prvih kontakata između Gliga Perovića i crnogorske vlade dolazi početkom šezdesetih godina XIX vijeka. Najprije je pružao pomoć crnogorskoj državi u regulisanju administrativnih poslova i u nabavci nekih kolonijalnih proizvoda. Ponekad je nabavljao proizvode i za knjaževsku porodicu. Nakon otvaranja crnogorskog konzulata u Skadru, 1863. godine, Perović je i dalje pružao crnogorskoj vladi pomoć u administrativnim poslovima i trgovačkim nabavkama, ali od 1865. godine počinje da šalje na Cetinje i izvještaje o političkim dešavanjima. Istovremeno, i sa crnogorske strane sve češće traže od njega informacije koje mogu biti politički upotrebljive.³⁷ Na osnovu zahtjeva sa Cetinja, izvještavao je o politici turskih vlasti prema Crnoj Gori, stanju unutar turske uprave, držanju albanskih plemena, posebno katoličkih, stanju vojnih efektiva. Tako je krajem

³⁴ Aksentije – G. Peroviću, 08. 07. 1872, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; Proto Štirkić – G. Peroviću, 26. 10. 1874, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

³⁵ F. Berović – G. Peroviću, 05. 07. 1866, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

³⁶ Crnogorski Senat – G. Peroviću, 27. 04. 1870, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; Crnogorski Senat – G. Peroviću, 09. 01. 1871, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

³⁷ Vojvoda I. Radonjić – G. Peroviću, 06. 01. 1865, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; F. Berović – G. Peroviću, 05. 07. 1866, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; Kapetan P. Pejović – G. Peroviću, 05. 08. 1866, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

1869. godine izvijestio predsjednika Senata Boža Petrovića Njegoša o prizrenskom Derviš-paši i njegovom odnosu sa ruskim konzulom u Prizrenu, zatim o skadarskom Esad-paši i nekim njegovim odlukama, kao i o prerasmjestažu turske vojske i dolasku četiri tabora nizama u Bar.³⁸ Predsjednika crnogorskog Senata obavještava i o političkim prilikama u Skadarskom pašaluku, a šalje mu i informacije koje mogu biti od koristi prilikom pregovora o utvrđivanju statusa Veljeg i Malog brda.³⁹ Na Cetinje je poslao i povjerljivu informaciju da će Porta dati 120.000 zlatnih cekina za otkup Veljeg i Malog brda.⁴⁰ Predsjedniku Senata dostavio je i izvještaj o toku pobune katoličkih Arbanasa u Skadru, kao i o optužbama osmanskih vlasti da je Crna Gora naoružavala pobunjenike.⁴¹

Perović je dostavljao informacije iz Skadarskog vilajeta i njemačkom konzulu u Dubrovniku, ali je zauzvrat od njega dobijao informacije koje su bile važne za Crnu Goru. Baron Lihtenberg je obavještavo Perovića o turskim vojnim priprema- ma u Hercegovini i kretanju i broju vojnih snaga.⁴² Zahvaljujući

³⁸ G. Perović – B. Petroviću Njegošu, 26. 11. 1869, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – B. Petroviću Njegošu, 11. 02. 1870, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – B. Petroviću Njegošu, 01. 12. 1870, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

³⁹ G. Perović – B. Petroviću Njegošu, 26. 02. 1870, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – B. Petroviću Njegošu, 12. 03. 1870, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – B. Petroviću Njegošu, 22. 03. 1870, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – B. Petroviću Njegošu, 13. 05. 1870, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁴⁰ G. Perović – P. Pejoviću, 30. 07. 1870, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁴¹ G. Perović – vojvodi B. Petroviću Njegošu, 06. 07. 1871, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – vojvodi B. Petroviću Njegošu 20. 07. 1871, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁴² G. Perović – baronu Lihtembergu, 28. 06. 1873, ABO NMCG, NDBOG, f. 1. DPGVP.

odnosu sa Lihtenbergom, Peroviću je informacije o stanju u Hercegovini dostavljao i njemački konzul u Mostaru. Neposredno prije izbijanja hercegovačkog ustanka (1875), njemački konzul obavještava Perovića da su velike sile spremne da udovolje knjazu Nikoli u vezi sa položajem pravoslavaca u ovoj oblasti.⁴³ A kada je ustanak počeo, baron Lihtenberg piše Peroviću o bojevima u Stocu, Gabeli i Nevesinju.⁴⁴ Početkom 1875. godine Perović šalje informaciju na Cetinje da je u Skadar došao Mehmet-Ali paša sa 20 tabora vojske, i da sada u Skadru ima 12.000 turskih vojnika.⁴⁵ U isto vrijeme obavještava vojvodu Vrbicu o političkim stanju u Skadarskom pašaluku, ali i o ustaničkim dešavanjima u Hercegovini.⁴⁶ Na osnovu informacija koje je dobijao od njemačkog konzula, na Cetinje su stizale vijesti o operacijama turske vojske u Hercegovini i držanju ustanika.⁴⁷ Baron Lihtenberg mu javlja o borbama ustanika oko Sutorine, Zubaca i Bileće.⁴⁸ Maja 1876. godine, samo pet nedjelja prije crnogorske objave rata Turskoj, Lihtenberg je Peroviću dostavio izuzetno važnu informaciju - da Turska neće preduzeti vojnu akciju protiv Crne Gore, te da će ruska, austrougarska i njemačka diplomatija, raspravljati o stanju u Hercegovini u direktnim pregovorima sa turskom vladom.⁴⁹

⁴³ Testa – G. Peroviću, 20. 10. 1874, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁴⁴ Baron Lihtenberg – G. Peroviću, 02. 08. 1875, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁴⁵ G. Perović – S. Radonjiću, 01. 02. 1875, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁴⁶ G. Perović – M. Vrbici, 13. 02. 1875, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – M. Vrbici, 28. 11. 1875, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁴⁷ G. Perović – vojvodi B. Petroviću Njegošu, 17. 01. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁴⁸ Baron Lihtenberg – G. Peroviću, 03. 03. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁴⁹ Baron Lihtengebrg – G. Peroviću, 12. 05. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

O dešavanjima u Hercegovini crnogorska vlada je sedamdesetih godina dobijala informacije od još jednog obavještajca. Riječ je o Jeftu Gojkoviću (1841-1922), koji je živio u Herceg Novom, na teritoriji Austrougarske. Prvi sačuvani dokument o njegovom djelovanju potiče iz aprila 1873. godine, kada vojvodi Mašu Vrbici piše da je saznao da srpska vlada radi na pripremanju ustanka u Hercegovini. Ona je okupila Hercegovce koji su bili u srpskoj vojsci i dala im zadatak da započnu njegovu pripremu. Ova saznanja potvrđuje mu boravak srpskog majora Ivanovića u Dubrovniku i boravak srpskog agenta Nika Okana u Herceg Novom. Prema njegovim informacijama, ustaničke borbe započele bi u blizini crnogorsko-hercegovačke granice, kako bi Porta stekla uvjerenje da je ustanak djelo Crne Gore. Cilj srpske vlade je da u takvim okolnostima izdjejtstvuje dobijanje Malog Zvornika.⁵⁰

Gojkovićeve informacije bile su posebno značajne u vrijeme pripreme ustanka pravoslavnog stanovništva u Hercegovini, jer je ova oblast pripadala sferi crnogorskih aspiracija. Sredinom 1875. godine Austrougarska i Srbija počinju tajno da rade na pripremi ustanka u Hercegovini, čemu se zvanična Crna Gora protivila. Posebno joj je smetalo prisustvo ovih država na prostoru gdje već ima tradicionalni politički uticaj. Izbijanje ustanka pod njihovim uticajem, moglo bi Crnu Goru učiniti ne samo odgovornom pred turskom vladom, jer bi se posumnjalo da je ustanak njeno djelo, već bi poremetilo i njene planove o ratu sa Osmanskim carstvom. Zbog toga je za Crnu Goru bilo važno da sazna što ove države od sredine 1875. godine rade u Hercegovini. Jefto Gojković je upravo tada dostavljao informacije vojvodi Mašu Vrbici o djelovanju Austrougarske i Srbije u ovoj oblasti. Početkom jula 1875. izvještava da se čuju glasovi

⁵⁰ J. Gojković – vojvodi M. Vrbici, 22. 04. 1873, ABO NMCG, NI, 1873, br. 2386; D. Vuksan, Jedno pismo J. Gojkovića Mašu Vrbici, *Zapisi*, knj. XX, 5, 1938, 294.

o potpunom neredu u Hercegovini, da ustanici blizu Metkovića koriste austrijsku zastavu i da dobijaju materijal i municiju iz Dubrovnika i Trsta. Gojković saznaje da je politička uprava u Boki Kotorskoj dobila naredbu da potpomaže ustanak, te da su rezervni oficiri dobili zapovijed da budu spremni za mobilizaciju. On zapaža i da inostrane vlade (misli prije svega na austrijsku i srpsku) imaju u Hercegovini razgranatu agenturu, dok se crnogorska mreža ne primjećuje.⁵¹ Gojković zatim javlja vojvodi Vrbici da je u Boku Kotorsku stigao Mićo Ljubibratić, agent srpske vlade. On je sa nekolicinom Bokelja otišao u Risan. Dolazak Ljubibratića za njega je dokaz da srpska vlada radi na snaženju svog uticaja u Hercegovini. Čuo je i da austrijski agenti u ovoj oblasti nagovaraju glavare da zatraže intervenciju Austrougarske. Procjenjujući da se radi o ozbiljnoj političkoj akciji, Gojković predlaže Vrbici da Crna Gora pošalje jednog agenta u Herceg Novi, a drugog u Dubrovnik, kako bi pomno pratili što se radi.⁵² On ponavlja da je njegov utisak da austrijska vlada preuzima ustanak u Hercegovini i da mnogi Srbi iz Boke, koji su u njenoj službi, rade da ustaničke vođe zatraže intervenciju Austrije. Shodno tome, i lokalne vlasti u Herceg Novom rade na formiranju komiteta za pomoć ustanika.⁵³

Nesmirivanje ustanka u Hercegovini bio je povod za crnogorsku objavu rata Osmanskom carstvu, juna 1876. godine. Rat se vodio na prostoru Hercegovine i kraće vrijeme oko Podgorice, a krajem godine došlo je do primirja. Ratna dejstva obnovljena su aprila 1877. godine, a definitivno su završena januara 1878. godine. Na početku rata Gligo Perović obavještava

⁵¹ J. Gojković – vojvodi M. Vrbici, 02. 07. 1875, ABO NMCG, NI, 1875, br. 2818.

⁵² J. Gojković – vojvodi M. Vrbici, 05. 07. 1875, ABO NMCG, NI, 1875, br. 2820.

⁵³ J. Gojković – vojvodi M. Vrbici, 06. 07. 1875, ABO NMCG, NI, 1875, br. 2822.

Cetinje da su u Skadru ispaljena tri topovska metka u znak objave rata Crnoj Gori, dostavljajući podatke o turskoj vojsci u priobalju Skadarskog jezera, kao i o njenim komandantima.⁵⁴ Za crnogorsku državu posebno je u ovom sukobu bilo važno kako će se prema turskoj vlasti držati albanska katolička plemena, od kojih se očekivalo da bi, u nekim povoljnim ratnim okolnostima, možda mogli podići ustanak. Perović je zato knjaza Nikolu, pored obavještenja o stanju turske vojske, informisao i o njihovom držanju.⁵⁵ Krajem avgusta 1876. saznao je da će vojska Derviš-paše sa tri strane napasti Crnu Goru, a da će im se možda pridružiti i Miriditi. Saznao je i da će 550 nizama biti poslato u Podgoricu.⁵⁶ Knjaza je obavijestio da je malisorski prvak iz Zatrijebča tajno išao kod Sali-paše u Podgoricu.⁵⁷

Tokom prvih ratnih mjeseci, Perović je na Cetinje dostavio na desetine iscrpnih izvještaja o brojnom stanju i kretanju turske vojske na crnogorskoj granici. Avgusta 1876. godine javlja knjazu Nikoli da je prije nekoliko dana došlo do pobune Miridita, te da je odmah na njih upućen odred pod komandom Sali-paše Bibezića. Saznao je i da su Malisori napali na nekoliko turskih kuća, da je Derviš-paša došao u Skadar, da je turska vojska upućena u Podgoricu, a da se u Baru nalaze četiri tabora. Budući da je ova vojska u lošem stanju, Derviš-paša namjerava da dovede na granicu Crne Gore trupe iz Anadolije i Rumelije. Skadarski

⁵⁴ G. Perović – knjazu Nikoli, 28. 06. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁵⁵ G. Perović – knjazu Nikoli, 17. 08. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁵⁶ G. Perović – P. Ramadanoviću, 24. 08. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – P. Ramadanoviću, 31. 08. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – knjazu Nikoli, 06. 10. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁵⁷ G. Perović – knjazu Nikoli, 30. 10. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

paša je naredio i da se čiste i popravljaju putevi od Podgorice do Skadra, i za to je opredijelio oko 150 vojnika. Perović kaže da ne zna što paša namjerava s vojskom, ali pretpostavlja da na Kuče neće napasti, jer mu je u vojsci moral slab, a i stanje zdravlja je nezadovoljavajuće. Perović saznaje i da je u Skadar došao mušir Safet-paša, koji je donio 40.000 kesa dukata za isplatu vojničkih plata. Trenutno se u Skadru nalaze četiri mušira (maršala), kao i veliki broj paša. Na kraju pisma izvještava knjaza da je bolestan sin kapetana Bib Dode.⁵⁸ Na kraju prve faze rata, kada se nakon sklapanja primirja turska vojska skupljala u Skadru, Perović saznaje da su se sa fronta vojnici vraćali u teškom stanju i da su bili srećni što je ratovanje okončano. Čuo je i da turski vojnici ističu vojničke vrline Crnogoraca, tvrdeći da su oni dobri borci na kopnu, jednako kao što su Englezi na moru.⁵⁹ Prema njegovim podacima, 10 tabora nizama je nakon primirja upućeno u Bar, a 15 tabora putuje iz Skadra za Carigrad.⁶⁰

I tokom primirja Perović je nastavio da prikuplja informacije vojno-političkog karaktera. Krajem 1876. godine doznao je da će od Murića (selo na obali Skadarskog jezera) do Spuža biti raspoređena 22 tabora vojske.⁶¹ Na Cetinje javlja da je Derviš-paša rekao da treba biti spreman za novi rat, što znači da na turskoj strani nijesu vjerovali da će se neprijateljstva okončati pregovorima.⁶² Početkom 1877. godine Perović saznaje da je

⁵⁸ G. Perović – knjazu Nikoli, 17. 08. 1876; P. Božović, *Gligo Vulev Perović*, Podgorica, 1927, 9-10.

⁵⁹ G. Perović – P. Ramadanoviću, 20. 11. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁶⁰ G. Perović – knjazu Nikoli, 06. 11. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP

⁶¹ G. Perović – I. Plamencu, 11. 12. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP;

⁶² G. Perović – P. Ramadanoviću, 11. 12. 1876, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

Derviš-paša poslao vojsku u Miridite, kao i da je naredio da se u Kosovskom vilajetu sakupi oko 1.500 bašibozuka, koje planira da stacionira u Miriditama. Prema njegovim informacijama, iz Carigrada je stigla tajna naredba odžama da naprave svečevu zastavu, koju koristi vojska kada kreće u rat, što je bio siguran znak da će doći do obnove ratnih dejstava.⁶³ Tako su na Cetinju tri mjeseca prije zvanične obnove rata, dobili najavu da turska vlada oružani sukob smatra izvjesnim i da su pregovori koje vodi sa crnogorskom stranom o uslovima primirja, samo diplomatski manevar.

Očekujući obnovu ratnih dejstava, Perović je na osnovu dojava povjerenika među Albancima-katolicima, dobijao precizne informacije o broju i kretanju turske vojske u Skadarskoj oblasti, odnosu vojske prema katoličkim albanskim plemenima, kao i vijesti o vojničkom duhu i raspoloženju stanovništva.⁶⁴ Saznao je i da austrijski konzul u Skadru širi anticrnogorsko raspoloženje.⁶⁵ Pored obavještajnog rada, Perović je bio i glavni „blagajnik“ za isplate crnogorskog novca malisorskim prvacima.⁶⁶ Preko njega je prosljeđeno i 5.000 dukata ruskom konzulu u Skadru, Jastrebovu, koji je ovaj novac trebalo da upotrijebi za organizovanje pobune Miridita.⁶⁷ Imajući dosta iskustva u radu sa prvacima albanskih katoličkih plemena, knjaza Nikolu je savjetovao da ne štedi na novcu. Bio je uvjeren da se albanski prvaci jedino velikim novcem mogu pridobiti: „Velika je potreba za

⁶³ G. Perović – knjazu Nikoli, 08. 01. 1877, ABO NMCG, NI, 1877, br. 3509.

⁶⁴ G. Perović – knjazu Nikoli, 18. 01. 1877, ABO NMCG, NI, 1877, br. 45;

G. Perović – knjazu Nikoli, 19. 02. 1877, ABO NMCG, NI, 1877, br. 115.

⁶⁵ G. Perović – knjazu Nikoli, 18. 04. 1877, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP

⁶⁶ G. Perović – knjazu Nikoli, 22. 01. 1877, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP

⁶⁷ G. Perović – knjazu Nikoli, 29. 03. 1877, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP

novce, jerbo ovi narod za pare bi Boga prodao...“⁶⁸ Pored dijeljenja novca arbanaškim prvacima, tokom čitavog rata je nadgledao njihove veze sa katoličkim sveštenstvom i austrougarskim konzulom u Skadru.⁶⁹

Poslije obnove ratnih dejstava između Crne Gore i Osmanskog carstva, aprila 1877. godine, Perović javlja o kretanju turske vojske i planovima protiv Crne Gore. Sredinom maja saznao je da turska vojska ide ka Viru, a nekoliko dana kasnije, od sekretara skadarskog paše doznaje da se vojska kreće prema Bjelopavlicima.⁷⁰ Posljednjih dana maja 1877. dobio je informaciju da će na Crnu Goru napasti 62.000 vojnika i da će Bar biti dodatno utvrđen.⁷¹ Na Cetinje je poslao i vijest da su poslije operacija u Crnoj Gori, tokom maja i juna 1877. godine, Turci imali 800 teških ranjenika, koje je britanski brod odvezao u Carigrad.⁷²

I tokom druge faze rata, pomno je pratio odnose između prvaka albanskih katoličkih plemena i njihove odnose sa turskom vlašću i austrougarskim konzulom. Početkom septembra 1877. saznaje da austrougarski konzul tajno radi na zbližavanju stariješine Miridita sa turskom vladom, te da je dao instrukciju

⁶⁸ G. Perović – knjazu Nikoli, 29. 03. 1877, ABO NMCG, NI, 1877, br. 205.

⁶⁹ G. Perović – knjazu Nikoli, 27. 11. 1876, ABO NMCG, NI, 1876, br. 3186; G. Perović – knjazu Nikoli, 04. 04. 1877, ABO NMCG, NI, 1877, br. 227; G. Perović – knjazu Nikoli, 05. 04. 1877, ABO NMCG, NI, 1877, br. 230.

⁷⁰ G. Perović – I. Jastrebovu, 16. 05. 1877 ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; Kapetan Đon, sekretar skadarskog paše – G. Peroviću, 20. 05. 1877. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – knjazu Nikoli, 24. 05. 1877. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP

⁷¹ G. Perović – P. Ramadanoviću, 26. 05. 1877. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP

⁷² G. Perović – knjazu Nikoli, 05. 07. 1877. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – S. Popoviću, 11. 06. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

katoličkom sveštenstvu u Malesiji da ubjeđuje narod da bude obazriv prema Crnogorcima. Prema njegovim informacijama, u Skadru je raspušten gotovo čitav kontigent mobilisanih vojnika, a mnogi su dezertirali ili se razboljeli. Do Perovića su došle glasine da će trupe stacionirane u Albaniji biti upućene na rusko-turski front u Bugarskoj.⁷³ Nedugo prije završetka rata, saznao je da su turske vlasti posumnjale da se bavi obavještajnim poslom, zbog čega strahuje da bi mogao biti ubijen. Zato upućuje molbu knjazu Nikoli da brine o njegovoj porodici ukoliko mu se nešto desi.⁷⁴

Rat Crne Gore protiv Osmanskog carstva okončan je uspješno. Ubrzo je potpisan i mirovni ugovor između Osmanskog carstva i Rusije u San Stefanu (mart 1878). Ovim ugovorom teritorija Crne Gore je trostruko uvećana. No, ostale velike sile primorale su Rusiju na revidiranje Sanstefanskog ugovora, zbog čega je zakazan kongres u Berlinu. Kongres u Berlinu trajao je tokom juna i jula 1878. godine i na njemu je zvanično priznata državna nezavisnost Crne Gore i odobreno joj dvostruko teritorijalno uvećanje. Crna Gora je dobila dio primorja od rijeke Željeznice do zaliva Kruči, tj. grad Bar sa širom okolinom, plemenske oblasti Pive, Drobnjaka, Banjana, Jezera, Šaranaca, dio Vasojevića i manji dio Kuča i Uskoka, te gradove Podgoricu, Nikšić, Spuž, Žabljak Crnojevića, Kolašin, Plav i Gusinje sa područjima koja im gravitiraju. Ali ubrzo dolazi do diplomatskih komplikacija zbog planirane predaje Plava i Gusinja Crnoj Gori, jer se tzv. „Albanska liga“, koju je činila skupina albanskih prvaka iza kojih je stajala Porta, pobunila zbog ove odluke. Oni su izjavili da će i oružanim putem spriječiti predaju „albanskih teritorija“ Crnoj Gori. Tragajući za modelom kojim bi spor bio riješen, predstavnici evropskih sila odlučuju da se

⁷³ G. Perović – knjazu Nikoli, 13. 09. 1877, ABO NMCG, NI, 1877, br. 456.

⁷⁴ G. Perović – knjazu Nikoli, 18. 11. 1877. ABO NMCG, NDBOG, f. 1,

izvrši korekcija odluke o teritorijalnom proširenju Crne Gore: aprila 1880. godine riješeno je da Plav i Gusinje ostanu u sastavu Osmanskog carstva, a da Ulcinj, za uzvrat, pripadne Crnoj Gori. Nakon brojnih diplomatskih komplikacija i otpora ovoj odluci od strane osmanske vlade, crnogorske trupe su zaposjele Ulcinj krajem novembra 1880. godine. Prije toga, Crnoj Gori su, nakon izvjesnih odlaganja, predati Kolašin (oktobar 1878), Spuž, Žabljak Crnojevića i Podgorica (februar 1879).

U periodu od završetka crnogorsko-osmanskog rata do predaje Ulcinja Crnoj Gori, crnogorska obavještajna mreža u pograničnim oblastima, na čijem je čelu bio Gligo Perović, snabdijevala je Cetinje informacijama o politici osmanskih vlasti i držanju i namjerama albanskih plemena. Takve informacije imale su poseban značaj u ovom kriznom periodu, kada je Crna Gora za protivnika imala tursku vladu i albanski nacionalni pokret.

Prije nego što je zakazan kongres u Berlinu, na kome je trebalo revidirati odluke Sanstefanskog mira, Gligo Perović saznaje da su glavari albanskih plemena iz okoline Plava, Gusinja, Peći, Đakovice i Skadra, odlučili da sami brane svoje granice od Crne Gore, uvjereni da ih sultan ne može zaštititi.⁷⁵ Ovim povodom održana je i skupština albanskih prvaka u Prizrenu.⁷⁶ U isto vrijeme dobija informacije o iskrcavanju turske vojske u Medovi i jedinstvenoj odluci albanskih plemenskih prvaka da neće pristati da žive u bilo kojoj hrišćanskoj državi na Balkanu.⁷⁷ Da bi na Cetinju znali koliko može biti snažan njihov otpor, ubrzo je dostavio procjenu o broju pušaka među albanskim plemenima. Cetinje je informisao i o stanju turske vojske u okolini Skadra,

⁷⁵ G. Perović – I. Plamencu, 06. 05. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁷⁶ G. Perović – I. Plamencu, 17. 05. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁷⁷ G. Perović – I. Plamencu, 22. 05. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

kao i komentarima koji su se čuli u Skadru zbog pokreta crnogorske vojske.⁷⁸ Izvještava crnogorske vlasti i o vojnim efektivima turske vojske.⁷⁹

Perovićevi kontakti i korespondencija nakon završetka crnogorsko-turskog rata, ponovo izazivaju sumnju turskih vlasti da se bavi obavještajnim poslom. Ovog puta njihova je sumnja bila utemeljenija, jer su jula 1878. godine uhvatile jednog crnogorskog pismonošu.⁸⁰ Strahujući za život, Perović tada preko vojvode Ilije Plamenca piše knjazu Nikoli i moli ga da mu sačuva porodicu ukoliko ga Turci ubiju.⁸¹ Odgovoreno mu je da će se knjaz Nikola uvijek brinuti o njemu i njegovoj porodici.⁸² Pretpostavljajući da je pod stalnom prismotrom, i strahujući da mu još neki pismonoša ne završi u turskom zatvoru, tražio je od saradnika da mu pisma dostavljaju preko crnogorske agencije u Kotoru, tj. sa austrougarske teritorije.⁸³

Novembra 1878. godine Gligo Perović je došao do informacije da su prvaci albanskih katoličkih plemena uputili protestno pismo učesnicima Berlinskog kongresa zbog pripajanja nekih teritorija

⁷⁸ G. Perović – I. Plamencu, 08. 07. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – P. Ramadanoviću, 11. 07. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁷⁹ G. Perović – M. Vrbici, 16. 08. 1878 ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – I. Plamencu, 18. 08. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁸⁰ G. Perović – I. Plamencu, 24. 07. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – M. Vrbici, 01. 08. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁸¹ G. Perović – I. Plamencu, 17. 07. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁸² I. Plamenac - G. Peroviću, 19. 07. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁸³ G. Perović – S. Plamencu, 24. 07. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

Crnoj Gori.⁸⁴ Početkom 1879. godine, kada je između Crne Gore i Osmanskog carstva dogovoreno ustupanje Spuža i Podgorice sa okolinom Crnoj Gori, saznaje da turski vojnici počinju da iznose oružje iz Spuža i okolnih skladišta, kao i da je izvjesno ustupanje Podgorice.⁸⁵ Posljednjih mjeseci 1879. izvještavao je o držanju turskih vlasti i albanskih plemena zbog predaje Plava i Gusinja Crnoj Gori. Marta 1880. godine Perović doznaje da se priprema još jedna pobuna katoličkih Albanaca protiv crnogorskog zauzimanja Plava i Gusinja. Pobunu podržava i austrougarska vlada, koja agituje preko katoličkog sveštenstva.⁸⁶ Prema njegovim saznanjima, Albanska liga je iskazala neslaganje i sa odlukom o pripajanju Hota i Gruda Crnoj Gori.⁸⁷ Aprila 1880. godine Perović javlja knjazu da je održana skupština glavara malisorskih plemena, koji podržavaju odluku da se oružjem spriječi Crna Gora da dođe do granice koja joj je određena na Berlinskom kongresu, odnosno, da će joj se suprotstaviti ukoliko pokuša da stupi na teritoriju Gruda i Hota. Grudi i Hoti računaju i na pomoć Kastrata, pretpostavljajući da bi se u borbi sa Crnogorcima mogli održati 24 časa. Da bi spremno dočekali upad crnogorske vojske, glavari odlučuju da 40-50 ljudi stalno bude pod oružjem. Perović je dobio informaciju i da je grupa malisorskih prvaka posjetila austrougarskog konzula, ali ne zna o čemu su pričali. Neki njegovi povjerenici kažu da je konzul podsticao plemenske glavare na

⁸⁴ G. Perović – M. Vrbici, 01. 11. 1878. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁸⁵ G. Perović – I. Plamencu, 03. 01. 1879. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – knjazu Nikoli, 24. 01. 1879, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁸⁶ G. Perović – S. Popoviću, 14. 03. 1880, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – B. Petroviću Njegošu, 13. 03. 1880, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁸⁷ G. Perović – knjazu Nikoli, 01. 04. 1880. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

otpor Crnoj Gori i da im je obećao da će u slučaju sukoba reago-
vati austrijska vojska, koja bi izašla na crnogorsku granicu. Drugi
izvor mu kaže da o tome nije bilo razgovora, već o učešću mal-
isorskih glavara u radu Albanske lige. Bilo je i riječi o saradnji
između katoličkog sveštenstva i malisorskih prvaka, iako konzul-
lat ne gleda uvijek blagonaklono na djelovanje fratara u
Skadarskoj oblasti. Albanski prvaci su iskazali potpunu podršku
turskoj vladi, računajući da bi njen sukob sa Crnom Gorom
mogao izazvati intervenciju Austrije. U takvim okolnostima,
Austrija bi mogla okupirati Skadarsku oblast i ostati trajno u njoj.
Perović saznaje i da se od katoličkih plemena samo dio Miridita
protivi djelovanju Albanske lige.⁸⁸ Liga je, kako doznaje, plani-
rala da 7.500 naoružanih Albanaca bude stacionirano u Ulcinju.⁸⁹
Djelovanje Albanske lige, prema njegovom mišljenju, potpuno
kontroliraju turska vlada, koja prisiljava albansko stanovništvo da
ligu politički i novčano podržava.⁹⁰

Tokom ovog kriznog razdoblja u crnogorsko-turskim i
crnogorsko-albanskim odnosima, na Cetinju su bili izuzetno
zadovoljni sadržajem izvještaja koje im je Perović dostavljao.
Vojvoda Vrbica, ministar unutrašnjih djela, smatra da su izvješt-
taji Gliga Perovića o dešavanjima u Albaniji najistinitiji, odnos-
no, najpouzdaniji. Cijeneći njihovu važnost, ministar Vrbica se
postarao i da dostava pisama bude brza i sigurna. Najprije su
Perovićeva pisma kuriri barkom donosili do Rijeke Crnojevića,
ali Vrbica odlučuje da dvojica pouzdanih činovnika iz Bara stal-
no budu u Skadru i da otuda donose izvještaje u Bar. Iz Bara bi
ih zatim telegrafskom vezom prosljeđivali na Cetinje.
Odlučeno je da dvojica kurira koji prenose pisma do Bara, ne

⁸⁸ G. Perović – knjazu Nikoli, 06. 04. 1880, DACG, MUD, f. 11, br. 789.

⁸⁹ G. Perović – knjazu Nikoli, 30. 05. 1880. ABO NMCG, NDBOG, f. 1,
DPGVP

⁹⁰ G. Perović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 19. 05. 1880,
DACG, MUD, f. 12, br. 1488.

posjećuju Perovića u Skadru, već da uvijek budu na nekom skrovitom mjestu u blizini njegove kuće. Oni bi na tom mjestu dežurali i čekali da im Perović dostavi izvještaj. Čim bi izvještaj donijeli do Bara, odmah su se vraćali na isto mjesto i čekali naredni. Tako su Perovićeви izvještaji iz Albanije, istog dana kada ih je predao crnogorskim kuririma u Skadru, telegrafski iz Bara dostavljani na Cetinje.⁹¹ Ministar Vrbica je Gligu Peroviću dao i instrukcije u vezi sa informacijama koje su za Crnu Goru posebno važne. Preporučio mu je da prati što radi turska vlast u Skadru, da prati djelovanje austrijskog konzulata, kao i da saznaje stavove albanskih plemenskih glavara prema Crnoj Gori. Takođe su na Cetinju bili zainteresovani za informacije o odnosu albanskih plemenskih starješina sa turskom vlašću, oružju kojima raspolažu i odakle ga dobijaju, kao i o izvorima materijalne pomoći. Ministar Vrbica mu, pored ostalog, naređuje: „Gligo popni se na takav brijeg s kojeg ćeš sve ovo tačno doznati i razabrati, i mene što brže o pojedinostima tačno izvijestiti...“ Vrbica mu saopštava i da mu knjaz šalje poveću sumu novca, kako bi se lakše popeo na taj „brijeg“. Cijeneći važnost Perovićevih informacija, pa i važnost da se svakog dana na Cetinju zna da li se nešto dešava u Albaniji, naređuje mu da čak i kada nema nikakvih događaja, javi na Cetinje da se nije desilo ništa bitno, kako bi znali da ničeg važnog nema.⁹²

Sredinom 1880. godine, kada je već bilo odlučeno da se Crnoj Gori umjesto Plava i Gusinja ustupi Ulcinj, Perović saznaje da su predstavnici Albanske lige posjetili skadarskog pašu i pitali ga da li je istina da je turska vlada pristala da Ulcinj pripadne Crnoj Gori. Paša im je, navodno, odgovorio da on o tome ništa ne zna, na što su mu oni rekli da će poslati vojsku da čuva

⁹¹ Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – Š. Petroviću Njegošu, oblasnom upravitelju u Baru, 01. 05. 1880, DACG, MUD, f. 13, br. 1528.

⁹² Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – G. Peroviću, nema datuma, 1880, DACG, MUD, f. 17, br. 3566.

Ulcinj. Albanska liga je sakupila 800 vojnika, od kojih je 400 odmah prebačeno Bojanom do grada. Ostali su pristizali narednih dana. Prema Perovićevim informacijama, oko Ulcinja će se sakupiti od 2.000–2.500 vojnika, koji će biti raspoređeni na tri pozicije. On naznačuje tačne lokacije gdje će se vojska rasporediti, a pretpostavlja da će doći još vojnika – Albanaca iz Dibre, Kroje, Tirane i Kavaje. Perović ima i pouzdanu vijest da je katoličkim Albancima podijeljeno i 400 pušaka ostraguša, te da Albanska liga posvećeno radi da mobiliše do 6.000 vojnika, koji bi trebalo da zauzmu čitav prostor koji je pripao Crnoj Gori.⁹³ Ubrzo od svojih povjerenika dobija izvještaj da se juna 1880. godine sastala skupština albanskih glavara, njih osamdeset, i to katolika i muslimana, te da su raspravljali o predaji Crnoj Gori Ulcinja i drugih teritorija na kojima žive Albanci. Oni su najprije namjeravali da pošalju delegaciju u Carigrad, ali su, kako Perović pretpostavlja, Albanci-katolici nagovoreni od neke strane sile da od toga odustanu. Pored toga, oni su uvidjeli da ih evropske sile neće podržavati u revidiranju odluka o crnogorsko-osmanskim teritorijalnim kompenzacijama, pa su zauzeli stav da sada treba nastupati najodlučnije. A to znači biti spreman i na oružani sukob. Skupština je predložila da se pošalju izaslanici među albanska plemena, a jedan od učesnika je izjavio da može prikupiti 10–15.000 boraca. Bilo je i prijedloga da se uputi pismo zemljama-učesnicama Berlinskog kongresa, u kome bi im saopštili da buduća Albanija mora biti cjelovita, te da oni ne dopuštaju da se od albanske teritorije odvaja i najmanji dio.⁹⁴ Nakon ove skupštine ubrzo je održana još jedna, na kojoj su albanski plemenski prvaci riješili da se

⁹³ Kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 18. 06. 1880, DACG, MUD, f. 13, br. 1852.

⁹⁴ Š. Petrović Njogoš, oblasni upravitelj u Baru – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 08. 06. 1880, DACG, MUD, f. 13, br. 1716.

Crnoj Gori ne prepuste teritorije bez krvi.⁹⁵ Neposredno prije planirane predaje Ulcinja Crnoj Gori, novembra 1880. godine, Perović saznaje da su Ulcinjani riješili da oružjem spriječe predaju grada. Prema njegovim informacijama, u Ulcinju se nalazila posada od 6.000 ljudi, sa 3.500 pušaka.⁹⁶ U ovom slučaju, kaže Perović, turske vlasti nijesu podržavale držanje albanskih prvaka, pa su mnogi od njih uhapšeni.⁹⁷

Kada je uz dosta otpora albanskog stanovništva definitivno okončan proces crnogorsko-osmanskih teritorijalnih kompenzacija, život u skadarskom pašaluku počeo je da se vraća u svoje pređašnje tokove. Ali, uprkos splašnjavanju vojnih i političkih tenzija, crnogorska vlada je zbog značaja ove oblasti za državnu politiku, ovdje i dalje obavještajno djelovala. Gligo Perović je nastavio da prikuplja informacije o vojnom i političkom stanju, međunacionalnim odnosima, turskim i inostranim uticajima na Albance, ali i o događajima iz ekonomskog života koji mogu imati značaj za Crnu Goru. Nekoliko mjeseci nakon predaje Ulcinja Crnoj Gori on javlja na Cetinje da je turska vlast u Skoplju uhapsila desetak članova Albanske lige i poslala ih u zatočeništvo, kao i da namjerava da isto učini sa albanskim prvacima iz Prizrena. Zbog toga se u Peći, Đakovici i Prizrenu skupilo oko 7–8.000 naoružanih Albanaca, koji su spremni da zaustave tursku vojsku ukoliko s takvom namjerom dođe na Kosovo. Od vijesti u Skadarskom pašaluku, Perović navodi da je došlo do skupštine Turaka i hrišćana, na kojoj su se dogovorili da grade branu na Drimu, koji plavi njihova imanja. Oni su stupili u

⁹⁵ G. Perović – knjazu Nikoli, 30. 08. 1880, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁹⁶ G. Perović – knjazu Nikoli, 10. 11. 1880, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP; G. Perović – S. Radonjiću, 11. 11. 1880, ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

⁹⁷ G. Perović – M. Vrbici, 07. 12. 1880. ABO NMCG, NDBOG, f. 1, DPGVP.

kontakt sa francuskom kompanijom, koju bi trebalo da angažuju za ovaj poduhvat. Perović obavještava crnogorskog ministra unutrašnjih djela i da u skadarskoj oblasti ima oko 10 tabora niza- ma, odnosno 6.000 vojnika, zatim da turska vlada namjerava da zabrani ulazak Crnogorcima u Skadar sa oružjem, kao i da će Skadar ubrzo napustiti italijanski konzul, a na njegovo mjesto će doći konzul sa Krfa. Na Cetinje šalje i informacije o dolasku grčkog konzula u Skadar, molbi skadarskih Turaka i hrišćana vladi u Carigradu da im dozvoli izvor žita, te o glasinama da je knjaz Nikola imenovao Sali-efendiju za vrhovnog vjerskog poglavara muslimana u Crnoj Gori („vladiku nad svim Turcima“). Priča se da mu je odredio godišnju platu od 120 napoleona. Ove vijesti su skadarskim Turcima vrlo neprijatne, jer im je žao što su njihovi istovjerci prihvatili Crnu Goru za svoju državu i što je jedan muslimanski vjerski poglavar pristao da bude činovnik crnogorskog knjaza.⁹⁸ Kasnije na Cetinje javlja da je došao inžen- jer iz Carigrada, koji bi trebalo da za sedam mjeseci napravi branu na Drimu. Ovim poduhvatom tok Drima bi se izmjestio iz Skadarskog jezera i usmjerio prema Lješju. Saznaje i da je sklo- pljena pogodba za ovaj posao na 425.000 franaka.⁹⁹

Nesumnjivo najznačajniji crnogorski obavještajac XIX vijeka, Gligo Perović, umro je decembra 1885. godine. Početkom naredne godine u zvaničnom „Glasu Crnogorca“ objavljena je vijest da je u Skadru umro Gligo Perović, konzularni agent njemačke carevine. Za Perovića se kaže da je starinom Kuč, te da je njegovo ime i veliko rodoljublje dobro poznato Crnogorcima.¹⁰⁰ Osim poznatog imena, Perović je svojoj porodici malo što ostavio. Nekoliko godina nakon smrti,

⁹⁸ G. Perović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 28. 03. 1881, DACG, MUD, f. 20, br. 511.

⁹⁹ G. Perović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 21. 07. 1881, DACG, MUD, f. 24, br. 1494.

¹⁰⁰ Domaće vijesti, *Glas Crnogorca*, br. 2, 12. 01. 1886, 4.

Perovićeva supruga se obraća za pomoć knjazu Nikoli, jer nema od čega izdržavati porodicu. Crnogorska vlada zato odlučuje da plaća školovanje i izdržavanje Perovićevom sinu, koji je pohađao gimnaziju u Kotoru. Vlada mu je zbog nemaštine plaćala smještaj i knjige, jer kako kaže crnogorski trgovački agent u Kotoru, mladi Perović nije imao ni knjiga ni para.¹⁰¹

Sve do posljednjih godina života Gliga Perovića, crnogorska obavještajna služba nije bila posebni dio neke državne institucije, već funkcionise kao skup povjerenika i njihovih mreža, koji su na vezi sa Dvorom ili senatorom kojeg je za obavještajne poslove zadužio knjaz. Ali 1879. godine dolazi do promjene u njenom statusu i unutrašnjoj organizaciji. Marta 1879. godine izvršena je reforma državne uprave u Crnoj Gori, kada je ukinut Senat, a formiran Državni savjet, Veliki sud i ministarstvo sa šest odjeljenja – za unutrašnje poslove, spoljne poslove, prosvjetu, pravosuđe, finansije i vojsku. Ova odjeljenja će ubrzo biti ustrojena kao posebna ministarstva. Prema novoj organizaciji državne uprave, za obavještajne poslove bilo je zaduženo Ministarstvo unutrašnjih djela. Budući da su ovom ministarstvu bile podređene lokalne vlasti u pograničnim oblastima (okružni i pogranični kapetani), ono je u nadležnosti imalo i obavještajne poslove prema Osmanskom carstvu i Austrougarskoj. Ministarstvo je preko pograničnih vlasti održavalo vezu sa povjerenicima u okruženju, davalo instrukcije i organizovalo prenos informacija. Glavni ciljevi obavještajnog rada bili su: prikupljanje informacija vojno-političkog karaktera od značaja za vođenje državne politike, te podataka o položaju pravoslavnog stanovništva u zagranničnim oblastima, koji su važni za nacionalnu politiku i odnose sa Osmanskim carstvom. Za povjerljivu prepisku, kada se u inostranstvu morao koristiti telegraf za slanje informacija na Cetinje, korišćena je poslije 1878. godine i šifrovana prepiska. Šifra je bila

¹⁰¹ P. Ramadanović – vojvodi S. Radonjiću, ministru inostranih djela, 02. 11. 1888, DACG, MID, br. 295.

kombinacija četvorocifrenih brojeva, koji su zamjenjivali riječi ili slova. U šifrovanom telegramu iz 1880. godine, u kome crnogorski ministar vojni informiše ministra unutrašnjih djela o pregovorima za kupovinu oružja u Beču, navodi se: 6966/ 2689/ 7140/ 8191/ 8183/ 7798/ 4392/ 1324/ 8185/ 7848, a to dešifrirano znači: Ja/ sam/ govor/i/o/ sa/ oba/ fabrika/n/ta.¹⁰²

Na osnovu izvještaja povjerenika iz susjednih oblasti Osmanskog carstva, mogu se spoznati ciljevi obavještajnog djelovanja i karakter informacija koje su za državnu politiku bile važne. Tako juna 1879. godine crnogorski povjerenik iz Novopazarskog sandžaka javlja pograničnom kapetanu da u Novi Pazar stiže vojni materijal i da se popisuje rezervni sastav vojnih obveznika. Pretpostavlja se da su ove vojne pripreme usmjerene protiv Austrougarske.¹⁰³ I u Bijelom Polju je djelovao crnogorski povjerenik koji je takođe dostavljao informacije iz Novopazarskog sandžaka.¹⁰⁴ Njegova pažnja podjednako je bila usmjerena na političke događaje i kretanje i brojno stanje turske vojske.¹⁰⁵ U crnogorskoj obavještajnoj mreži u ovim oblastima nije bilo samo pravoslavaca, već i muslimana. Jedan od takvih živio je u Donjem Kolašinu, a slao je informacije iz bjelopoljskog kadiluka.¹⁰⁶ Kretanje i namjere turske vojske u okolini Peći, Prizrena i Gusinja, takođe su pratili crnogorski povjerenici.¹⁰⁷ Crnogorska vlada je imala povjerenike i među

¹⁰² Vojvoda I. Plamenac, ministar vojni – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 21. 08. 1880, DACG, MUD, f. 15, br. 2575.

¹⁰³ Kapetan Z. Protić – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 24. 06. 1879, DACG, MUD, f. 4, br. 1146.

¹⁰⁴ Kapetan M. Radović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 08. 02. 1879, DACG, MUD, f. 10, br. 325.

¹⁰⁵ Komandir T. Vuković – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 03. 07. 1880, DACG, MUD, f. 13, br. 1974.

¹⁰⁶ B. Božović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 07. 11. 1879, DACG, MUD, f. 7, br. 2194.

¹⁰⁷ Komandir T. Vuković – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela,

kaluđerima iz manastira Dečani, koji su preko kurira dostavljali podatke o držanju Albanaca i njihovim namjerama prema Crnoj Gori.¹⁰⁸ U jednom od takvih izvještaja iz 1879. godine, javljaju da se Albanci iz ovog kraja priključuju vojsci koja ide prema Gusinju, s namjerom da se bori protiv pripajanja plavsko-gusinjske oblasti Crnoj Gori.¹⁰⁹ Crnogorsko ministarstvo unutrašnjih djela je jula 1880. godine pograničnom kapetanu prema Kosovskom vilajetu poslalo depešu u kojoj mu predočava važnost obavještajnog rada među Albancima. Ministarstvo traži da u pogranične oblasti pošalje tajne agente, ako već ne može do informacija doći na drugačiji način, kao i da stalno održava prepisku sa kaluđerima u manastiru Dečani. Dobijanje pouzdanih informacija smatra se važnim za određivanje broja vojnika koje bi trebalo stacionirati u Zeti i Podgorici.¹¹⁰ Prema informacijama koje su ubrzo dobijene od dečanskog arhimandrita, albanski prvaci su na skupštini riješili da pošalju 1.500 vojnika u Tuzi, i to kao pomoć za odbranu Skadra i okoline. Od drugog povjerenika saznaje se da je municija iz nekoliko gradova na Kosovu, poslata u Skadar.¹¹¹ Crnogorski povjerenik javlja i da su albanski prvaci na skupštini u Prizrenu jednoglasno zaključili da se bez borbe ne smije predati Crnoj Gori ni jedna stopa zemlje. Okružni kapetan tvrdi da će Albanci ubrzo napasti na Crnu Goru, te da će najprije udariti na Polimlje.¹¹²

30. 06. 1880, DACG, MUD, f. 13, br. 1846.

¹⁰⁸ Vojvoda M. Miljanov – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela,

18. 10. 1879, DACG, MUD, f. 7, br. 2044.

¹⁰⁹ Vojvoda M. Miljanov – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela,

07. 11. 1879, DACG, MUD, f. 7, br. 2191.

¹¹⁰ Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – kapetanu T. Vukoviću,

23. 07. 1880, DACG, MUD, f. 14, br. 2231.

¹¹¹ Komandir T. Vuković – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela,

04. 08. 1880, DACG, MUD, f. 14, br. 2251.

¹¹² Komandir T. Vuković – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela,

Nakon 1878. godine širi se i crnogorska obavještajna mreža u Skadru, tako da informacije iz ovog najvažnijeg obavještajnog punkta, pored Gliga Perovića, šalju i drugi povjerenici. Perović je još tokom crnogorsko-turskog rata stavljen pod prismotru, što je umnogome otežavalo njegov rad, tako da je širenje povjereničke mreže bilo neophodno. Novi crnogorski povjerenik u Skadru bio je na vezi sa okružnim kapetanom u Baru. U jednom od njegovih prvih izvještaja on navodi da je u gradu objavljena vijest o porazu crnogorske vojske u boju u Vasojevićima, kao i da je poginuo vojvoda Marko Miljanov. Povjerenik saznaje i da je 28 bataljona turske vojske upućeno u Plav i Gusinje.¹¹³ Zatim na Cetinje dostavlja informaciju o dolasku novog skadarskog guvernera, sa podacima o njegovoj ličnosti. Saznaje i da je sa novim guvernerom stiglo 40 topova, koji će biti upućeni u Prizren.¹¹⁴

Za obavještajni rad u sjevernoj Albaniji, barski okružni kapetan zavrbovao je i trgovca Matiju Hilu, katolika, rođenog u Skadru, za koga kaže da je „pravi idejom fanatik Crnogorac“. Hila je zbog trgovačkog posla pošao u Skadar, a okružni kapetan mu je dao zadatak da svakog dana, preko kurira kojeg će plaćati crnogorska vlast, javlja novosti. Prvog dana boravka u Skadru Hila javlja da je iz Carigrada u Ulcinj stiglo 600 kola ječma i da je u Solun upućena velika količina municije za Skadar.¹¹⁵ Crnogorski povjerenik saznaje i da je skadarski paša pozvao sve prvake Albanske lige i kazao im da je sultan donio odluku da se Ulcinj ustupi Crnoj Gori. Paša ih je upozorio da se tome ne protive, jer će u suprotnom

11. 08. 1880, DACG, MUD, f. 14, br. 2284.

¹¹³ Okružni kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 08. 12. 1879, DACG, MUD, f. 8, br. 2439.

¹¹⁴ Okružni kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 24. 12. 1879, DACG, MUD, f. 9, br. 2719.

¹¹⁵ Okružni kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 04. 04. 1880, DACG, MUD, f. 11, br. 785.

upotrijebiti vojsku protiv njih.¹¹⁶ Od Hile je crnogorska vlada dobila informaciju i da je Albanska liga odlučila da ipak ne prepusti Ulcinj Crnoj Gori, kao i da je 500 Albanaca stiglo iz Tetova u Skadar. Očekuje se dolazak Albanaca iz Peći, pa bi svi zajedno krenuli na Ulcinj. Pretpostavlja se i da slijedi dolazak oko 3.000 Albanaca iz Dibre.¹¹⁷ Zbog straha crnogorske vlade da se predaja Ulcinja neće izvršiti bez sukoba, Ministarstvo unutrašnjih poslova je tražilo od pograničnih upravitelja da stalno imaju povjerenike među albanskim plemenima i da svakodnevno javljaju o njihovim vojnim planovima.¹¹⁸ U vezi sa ovim preporukama, Matija Hila javlja da je Riza-paša pozvao članove albanskog komiteta da bi saznao njihov stav prema predaji Ulcinja Crnoj Gori. Oni su mu ponovo rekli da grad neće prepustiti bez borbe, ali ih je paša uvjeravao da se neće moći održati, iako bi on želio da je drugačije.¹¹⁹ Crnogorski povjerenik saznaje i da je skadarski paša pozvao glavare Miridita i darivao ih sa po dvije turske lire. Paša je novčano nagradio i Skadrane koji su izbjegli iz Crne Gore. Ubrzo je pozvao i glavare Hota, ali je njih otrovao kafom. Od četvorice glavara dvojica su istog časa preminula.¹²⁰ Okružni kapetan u Baru redovno je dobijao i izvještaje o kretanju i broju osmanske vojske u pograničnom području.¹²¹ On je izabrao nekoliko ljudi

¹¹⁶ Komandir P. Stanković – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 11. 08. 1880, DACG, MUD, f. 14, br. 2287.

¹¹⁷ Komandir P. Stanković – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 22. 08. 1880, DACG, MUD, f. 14, br. 2357.

¹¹⁸ Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – kapetanu T. Vukoviću, 29. 08. 1880, DACG, MUD, f. 15, br. 64.

¹¹⁹ Okružni kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 01. 09. 1880, DACG, MUD, f. 15, br. 100.

¹²⁰ Okružni kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 06. 10. 1880, DACG, MUD, f. 15, br. 2562.

¹²¹ Okružni kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 25. 10. 1880, DACG, MUD, f. 15, br. 2681.

da svakodnevno obilaze oblast od Ulcinja do Skadra i javljaju „svaki pokret koji se bude činio.“¹²²

Crnogorski ministar unutrašnjih djela uspostavio je poslije 1878. godine i saradnju sa Albancem-katolikom Sokol Bacom iz zagraničnog plemena Grude. On se obavezao da će redovno izvještavati o stanju u pograničnim Tuzima i okolini, a posebno o kretanju i broju turske vojske koja bude prolazila.¹²³ U jednom od prvih izvještaja, Sokol Baco javlja da je u Tuzima neveliki broj vojske i da nova nije pristizala. Jedino je došlo oko 50 Albanaca iz Peći. On saznaje i da skadarski paša zagovara mirnu predaju Ulcinja Crnoj Gori, ali da se tome protive albanski prvaci.¹²⁴

Na osnovu povjereničkih izvještaja zaključujemo da su crnogorski kapetani u pograničnim oblastima prema Osmanском carstvu, pomno pratili dešavanja na osmanskoj teritoriji, odnosno, u Pljevaljskom sandžaku, Novopazarskom (bjelopoljska i donjokolašinska kaza), Pećkom sandžaku (pećka, đakovička, gusinjska i beranska kaza), te prostoru sjeverne Albanije (skadarski pašaluk).¹²⁵ Pažnja pograničnih organa u oblastima prema Osmanском carstvu i dalje je bila usmjerena na odnose između pravoslavnog stanovništva i turske vlasti, zatim odnose albanskih plemena sa njom, relacije između muslimanskog stanovništva i državne uprave, te odnose između Albanaca i pravoslavnog stanovništva.¹²⁶ O stanju u ovim oblastima

¹²² Okružni kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 04. 04. 1880, DACG, MUD, f. 11, br. 833.

¹²³ Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – knjazu Nikoli, 31. 08. 1880, DACG, MUD, f. 15, br. 188.

¹²⁴ Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – knjazu Nikoli, 20. 09. 1880, DACG, MUD, f. 15, br. 114.

¹²⁵ Kapetan J. Bakić – vojvodi B. Petroviću Njegošu, ministru unutrašnjih djela, 20. 03. 1884, DACG, MUD, f. 31, br. 270.

¹²⁶ Kapetan J. Bakić – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 14. 02. 1883, DACG, MUD, f. 33, br. 307; Kapetan J. Bakić – Vojvodi G.

crnogorska vlast se, kao i ranije, informisala preko mreže povjerenika, uglavnom pravoslavaca, i to najčešće seoskih starješina, sveštenika ili učitelja, ali i pojedinih Albanaca i muslimana.¹²⁷ Crnogorska obavještajna mreža u Osmanskom carstvu, dosegala je najdalje do manastira Dečana, gdje su posebno nadgledana politička dešavanja među Albancima-katolicima i položaj pravoslavanog stanovništva.¹²⁸

Pored teritorije Osmanskog carstva, crnogorske pogranične vlasti obavještajno su djelovale i u pograničnim oblastima Austrougarske. Crnogorska služba stalno je pratila kretanje austrougarske vojske tokom okupacije BiH. Od povjerenika iz Bosne (Višegrad i Goražde) vojvoda Vrbica avgusta 1878. saznaje da je okupaciona vojska prešla Drinu. Povjerenici su prikupili podatke o položaju hrišćana, držanju muslimanskog stanovništva, njihovom otporu austrougarskoj vojsci.¹²⁹ Prema informacijama koje je prikupio pogranični crnogorski kapetan, dvanaest batoljona austrougarske vojske, sa baterijom topova, kretalo se od Glasnica do Sarajeva, i njih je napao odred muslimana. Muslimanski pobunjenici uspjeli su da nanesu poraz okupacionim trupama i ubiju 350 vojnika. Austrougarska vojska pokušava da surovim mjerama suzbije otpor muslimanskog stanovništva.¹³⁰

Vukoviću, ministru inostranih djela, 19. 08. 1896, DACG, MID, br. 674; Kapetan L. Vojvodić, 28. 07. 1899, DACG, MID, br. 1149; Poručnik L. Labović – vojvodi G. Vukoviću, ministru inostranih djela, 05. 12. 1899, DACG, MID, br. 1847.

¹²⁷ R. Mikić – kapetanu J. Bakiću, 20. 09. 1882, DACG, PPK Andrijevića, f. 1; Kapetan J. Lazović – vojvodi S. Radonjiću, ministru inostranih djela, 06. 07. 1887, DACG, MID, 1887, br. 668; Kapetan T. Vukotić – G. Vukoviću, ministru inostranih djela, 10. 03. 1891, DACG, MID, 1891, br. 255.

¹²⁸ Kapetan J. Bakić – vojvodi B. Petroviću Njegošu, ministru unutrašnjih djela, 12. 04. 1885, DACG, MUD, f. 38, br. 402.

¹²⁹ A. Marić – vojvodi M. Vrbici, 28.08.1878, ABO NMCG, SS, 1878, br.344.

¹³⁰ Vojvoda L. Sočica – vojvodi M. Vrbici, 08. 09. 1878, ABO NMCG, SS, 1878, br. 377.

Crnogorskog pograničnog komesara je njegov povjerenik obavijestio da se priprema napad muslimana na Sarajevo.¹³¹ Prema podacima iz Bosne, crnogorska vlada je doznala da muslimanske snage oko Foče raspolažu sa 7–8.000 vojnika i dva teška topa, a dostavljen je i popis svih komandanata ovih trupa. Navodno su oni dobili i obećanje od albanskih prvaka (muslimana) da će im poslati u pomoć 5.000 vojnika.¹³² Na osnovu informacija pograničnog komesara prema Novopazarskom sandžaku, u Bijelo Polje je stiglo oko 3.600 turskih vojnika sa dva brdska topa. Oni, kako se pretpostavlja, očekuju dolazak Albanaca, a imaju zadatak da spriječe eventualno prodiranje austrougarske vojske kroz Sandžak.¹³³ Početkom septembra 1878. na Cetinje je stigao povjerenički izvještaj da je austrougarska vojska zaposjela Višegrad i Čajniče i da je došla do granice sa Novopazarskim sandžakom. Nasuprot njima, u Mitrovici se nalazi 14 bataljona nizama, dok je u Bijelom Polju stacionirano 3.600 vojnika sa dva brdska topa.¹³⁴ Nakon uspostavljanja okupacione vlasti u BiH, Crna Gora je nastavila da nadgleda prilike u ovoj oblasti. Informacije su prikupljane i od Srba koji su u Crnu Goru dolazili iz Bosne. Na osnovu razgovora sa jednim od njih, pivski kapetan saznaje da austrijska vlast silom uzima oružje od muslimanskog stanovništva i da sa prekršiocima zakona postupa strogo. Prilikom oduzimanja oružja došlo je do sukoba muslimana sa žandarmerijom.¹³⁵ I grahovski kapetan je

¹³¹ Vojvoda L. Sočica – vojvodi M. Vrbici, 30. 08. 1878, ABO NMCG, SS, 1878, br. 336.

¹³² Vojvoda L. Sočica – vojvodi M. Vrbici, 12. 09. 1878, ABO NMCG, SS, 1878, br. 387.

¹³³ B. Božović – vojvodi M. Vrbici, 01. 10. 1878, ABO NMCG, SS, 1878, br. 480.

¹³⁴ A. Marić – vojvodi M. Vrbici, 01. 09. 1878, ABO NMCG, SS, 1878, br. 351.

¹³⁵ Kapetan J. Adžić – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 11. 07. 1879, DACG, MUD, f. 5, br. 1413.

slao povjerenike u Hercegovinu, ne bi li doznao o pobuni pravoslavnog stanovništva protiv regrutacije.¹³⁶

Crnogorska obavještajna mreža je nekoliko decenija djelovala na prostoru Bosne i Hercegovine. Od 1896. godine takvim poslovima rukovodio je Pogranični politički komesarijat, sa sjedištem na Grahovu. O prilikama i dešavanjima iza granice, izvještavali su pravoslavni Hercegovci, koji su pisane ili usmene izvještaje najčešće podnosili crnogorskim podanicima u pograničnoj oblasti, koji formalno nijesu imali nikakve veze sa crnogorskim vlastima, a ponekad i zvaničnicima.¹³⁷ Povremeno su kontakte sa povjerenicima u Hercegovini održavali crnogorski činovnici.¹³⁸ Pogranični komesar je običavao da daje i instrukcije na koji način sprovesti prikupljanje informacija.¹³⁹ Crnogorsku vlast interesovala je politika koju austrougarska vlast sprovodi prema pravoslavcima, držanje pravoslavaca prema vlastima, odnos prema Crnoj Gori i njenom vladaru, ekonomski položaj Hercegovaca i uzroci socijalnog nezadovoljstva, političko opredjeljenje pravoslavnog sveštenstva, stanje i kretanje vojske.¹⁴⁰ Na osnovu

¹³⁶ Kapetan S. Zimonjić – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 16. 06. 1879, DACG, MUD, f. 4, br. 1071; Kapetan S. Zimonjić – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 29. 08. 1879, DACG, MUD, f. 6, br. 1755.

¹³⁷ J. Papić – N. Tataru, pograničnom političkom komesaru, 06. 08. 1899, DACG, PPKG, f. 5, br. 199; J. Papić – N. Tataru, pograničnom političkom komesaru, 20. 08. 1899, DACG, PPKG, f. 5, br. 208.

¹³⁸ N. Tatar, pogranični politički komesar – S. Pejoviću, 13. 06. 1896, DACG, PPKG, f. 1, br. 62.

¹³⁹ „Ako vidiš priliku, da bi mogli čemu bolje uljeći u trag, a ti dopušti Novaku Bjeletiću da se sastane sa Novakom Vujovićem, ali da ga nadvaraš iz kakvog prikrajka, ti ili Joko Bjeletić ali tajno, da o tom niko ne dozna.“; N. Tatar, pogranični politički komesar – G. Vujoviću, 31. 07. 1896, DACG, PPKG, f. 1, br. 143.

¹⁴⁰ N. Tatar, pogranični politički komesar – vojvodi G. Vukoviću, ministru inostranih djela, 28. 03. 1899, DACG, PPKG, f. 5, br. 75; J. Memedović – N. Tataru, pograničnom političkom komesaru, 10. 06. 1899, DACG, PPKG, f. 5, br. 135.

pojedinih izvještaja može se zaključiti da su u crnogorskoj obavještajnoj mreži bili ljudi koji su imali kontakte sa austrijskim organima vlasti.¹⁴¹ Pored prikupljanja informacija, pogranične vlasti su suzbijale i austrijsku obavještajnu djelatnost u pograničnim oblastima, pa komesar jednom prilikom traži dozvolu od ministra inostranih djela da špijunima, bez da im daje ikakvo obrazloženje, zabrani prelaz u Crnu Goru.¹⁴² Austrijske vlasti su izdavale lažna dokumenta profesionalnim obavještajcima i slale ih u Crnu Goru.¹⁴³ Crnogorski komesar obavještavao je Cetinje i o špijunima koji su sa austrijske teritorije ulazili u Crnu Goru.¹⁴⁴

Pored prikupljanja informacija, crnogorske pogranične vlasti su sprovodile i kontraobavještajnu djelatnost. Jednog muslimana (Turčina), za koga se sumnjalo da je od osmanske vlasti poslat u

¹⁴¹ „U Gatačkom Notaru bila je fizita i uzimanje novih soldata 3 Setembra ove god. uzeli su iz Gacka 29 momaka, koje su odma zakleli, pa ih odpuštili svojim kućama s naredbom da kod kuća stoje 15 dana, a poslje tog vremena da će se pozvati i u Mostar poslati. Iz fočanskog kotara uzeli su takođe 80 momaka, ali ovi nijesu doma odpuštani nego su ih odma u Mostar poslali. Čuo sam da će dosadnji fočanski prestojnik Vrga biti premješten na 10. Okt. u Sarajevo. Okr. prestojnik mostarski došao je u Gacko 4 Setembra ove god. a odputovao za Bileću 5 Set. iste god. Kako sam razumijo ovaj Okr. prestojnik obiće će sva kotarska mjesta svoga područja, radi toga što će po svoj prilici doći u skoroj budućnosti u Hercegovinu Ministar Kalaj, kojemu okr. prestojnik priređuje doček. Bjegunac Simo Lješević poslat je iz Gacka za Sarajevo, po svoj prilici tamo će mu se dati testarska služba, a bjegunac Pavle Škiljević još je u Gacku. Za njega čujemo da će ga vratiti.“; J. Memedović – N. Tataru, pograničnom političkom komesaru, 08. 09. 1899, DACG, PPKG, f. 5, br. 238.

¹⁴² N. Tatar, pogranični politički komesar – vojvodi G. Vukoviću, ministru inostranih djela, 29. 07. 1896, DACG, PPKG, f. 1, br. 139.

¹⁴³ Vojvoda G. Vuković, ministar inostranih djela – N. Tataru, pograničnom političkom komesaru, 24. 03. 1899, DACG, PPKG, f. 5, br. 63.

¹⁴⁴ Vojvoda G. Vuković, ministar inostranih djela – N. Tataru, pograničnom političkom komesaru, 04. 02. 1898, DACG, MID, br. 17.

Crnu Goru da sazna brojno stanje crnogorske vojske i njene namjere, crnogorska policija je uhapsila i stavila u tamnicu.¹⁴⁵ Crnogorski predstavnici u Carigradu i Skadru takođe su pratili i obavještajno djelovanje turske vlade prema Crnoj Gori, dostavljajući informacije o dolasku njenih špijuna na crnogorsku teritoriju. Tako aprila 1887. godine crnogorski poslanik u Carigradu, Mitar Bakić, obavještava ministra inostranih djela da se u Crnu Goru, iz Beograda, uputio Osman-Nuri, špijun iz Tajnog političkog komiteta, nad kojim direktan nadzor ima sultan. Na osnovu „pouzdatih izvora“ Bakić saznaje da je ovjerio pasoš u srpskom poslanstvu u Carigradu i krenuo u Beograd. Doušnik crnogorskog poslanika tvrdi da je Osman-Nuri primljen kod kralja Milana i da mu je podnio izvještaj o Crnoj Gori i njenim političkim planovima. Bakić predlaže da prilikom stupanja na crnogorsku teritoriju Osman-Nuri bude uhapšen i podvrgnut strogom ispitivanju. Budući da je plašljiv, vjeruje da bi tokom ispitivanja mnogo toga otkrio, a posebno podatke o austrijskoj agitaciji protiv Crne Gore u Albaniji.¹⁴⁶ Desetak dana kasnije Bakić saznaje da Osman-Nuri nije imao zadatak da dođe u Crnu Goru, već u Albaniju, te da je u ovu misiju krenuo po zadatku austrijskog poslanstva u Carigradu. Njegov je cilj da agituje kroz Albaniju u korist Austrougarske.¹⁴⁷

Na Cetinju se znalo i da se obavještajnim radom na crnogorskoj teritoriji bavi i austrougarska vlast. Kada je don Ivan Musić prebjegao u Crnu Goru, crnogorski ministar unutrašnjih poslova je bio uvjeren da je poslat kao špijun, i to da sazna kakav je stav Crne Gore prema dešavanjima u Bosni i

¹⁴⁵ B. Božović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 07. 11. 1879, DACG, MUD, f. 7, br. 2194.

¹⁴⁶ M. Bakić, poslanik u Carigradu – vojvodi S. Radonjiću, ministru inostranih djela, 11. 04. 1887, DACG, MID, 1887, br. 341.

¹⁴⁷ M. Bakić, poslanik u Carigradu – vojvodi S. Radonjiću, ministru inostranih djela, 21. 04. 1887, DACG, MID, 1887, br. 367.

Hercegovini. Lokalnom kapetanu ministar savjetuje da se prema njemu drži rezervisano i da mu kaže da je crnogorska vlada imala jednu politiku prema Bosni i Hercegovini dok je njome vladalo Osmansko carstvu, a sasvim drugačiju od kada je pod austrougarskom vlašću.¹⁴⁸ Sumnjalo se i da austrougarski špijuni dolaze na hodočašće u manastir Ostrog, u vrijeme kada se u manastiru okupljaju Srbi iz Bosne i Hercegovine.¹⁴⁹ Okružni kapetan u Baru tvrdio je i da kapetan barske luke, Antun Zakarija, radi za austrijsku policiju, jer se često tajno sastaje sa vicekonzulom Austrougarske. Jedan od kapetanovih povjerenika tvrdi da je u djelovodnoj knjizi kapetana Zakarije vidio da je tri puta pisao austrijskom ministarstvu.¹⁵⁰

Crnogorska obavještajna služba je poslije 1885. godine, u okolnim oblastima pod osmanskom vlašću, radila i na otkrivanju agenturne mreže srpske vlade, koja je imala za cilj da ovdje uspostavi politički uticaj Srbije. Stalnim nadgledanjem i praćenjem sumnjivih na osmanskoj teritoriji, crnogorske vlasti su uspjele da otkriju veći dio srpske agenturne mreže, odnosno, ljude koji primaju novac od srpske vlade za propagandno, političko i obavještajno djelovanje za račun Srbije. Jedan od uhvaćenih agenata srpske vlade (Petar Kastratović) otkrio je tokom isljeđivanja još deset ljudi iz beranske kaze, koji primaju novac iz Srbije, a među njima su učitelji, kaluđeri, trgovci, seljaci. Drugi uhvaćeni srpski agent takođe je naveo deset ljudi za koje zna da primaju novac iz Srbije, kao i osam učitelja u seoskim školama. Prema saznanjima crnogorske vlasti, srpska vlada je novac za privrženičke u Beranskoj kazi dostavljala Đorđu Raduloviću,

¹⁴⁸ Vojvoda M. Vrbica, ministar unutrašnjih djela – kapetanu S. Zimonjiću, 18. 11. 1879, DACG, MUD, f. 9, br. 2742.

¹⁴⁹ Kapetan M. Nikčević – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 06. 06. 1880, DACG, MUD, f. 13, br. 1668.

¹⁵⁰ Kapetan V. Pejović – vojvodi M. Vrbici, ministru unutrašnjih djela, 17. 07. 1880, DACG, MUD, f. 14, br. 2042.

cariniku na Javoru, a on ga je predavao učitelju Kandiću iz Bijelog Polja, koji je novac dijelio prema spisku.¹⁵¹

Poslije 1885. godine mijenja se krovna institucija obavještajne službe, pa umjesto Ministarstva unutrašnjih djela, ova služba postaje dio Ministarstva inostranih djela. Od tada su svi poslovi pograničnih organa, pa time i obavještajna djelatnost, stavljene pod nadležnost ovog ministarstva. Prvim Zakonom o Knjaževskoj vladi i Državnom savjetu (1902) utvrđeno je da su u nadležnosti Ministarstva inostranih djela „povjerljivi poslovi“, odnosno, obavještajna djelatnost.¹⁵² U okviru Ministarstva inostranih djela formirani su 1895. godine Pogраниčni politički komesarijati, i to u Grahovu za pogranične oblasti u Austrougarskoj (Bosna i Hercegovina), i Andrijevići i Žabljaku za oblasti Osmanskog carstva. Pogраниčni politički komesarijati, koji su sprovodili obavještajnu djelatnost, postojali su do posljednjeg dana 1911. godine.¹⁵³ Pored djelovanja na teritoriji dva susjedna carstva, sve značajnije mjesto u aktivnostima crnogorske obavještajne službe poslije 1885. godine, dobijaće agenturni rad u Srbiji, koja postaje utočište crnogorske političke emigracije. Protivnici knjaza Nikole i njegovog režima postaju tada sve brojniji i sve aktivniji, tako da je bilo nephodno pratiti njihovu djelatnost. Kako njihov politički uticaj bude rastao i postajao sve veći izvor ugrožavanja crnogorskog režima, tako će i ovaj sektor rada crnogorske obavještajne službe, dobijati na političkom značaju.

¹⁵¹ Kazivanje P. Kastratovića i Milutina Telegrafa iz Vasojevića, 24. 05. 1893, DACG, MID, 1893, br. 410.

¹⁵² „Zakon o knjaževskoj vladi i Državnom savjetu“, 06. 12. 1902; *Crnogorski zakonic 1796-1916*, knj. 2, Podgorica, 1998, 584.

¹⁵³ M. Đukanović, ministar unutrašnjih djela – Ministarstvu inostranih djela, 28. 12. 1911, DACG, MUD, br. 50.